

TRÓCSÁNYI ZSOLT

Az erdélyi úrbérrendezési kísérletek történetéhez

(Az 1790/1-i országgyűlésről kiküldött úrbéri rendszeres bizottság működése és munkálatának sorsa)

E tanulmányunk (egy korábbihoz hasonlóan) az erdélyi úrbérrendezési kísérletek keserűemlékű, de az 1760 utáni majd 9 évtized történetének pontos ismeretéhez talán első helyen tisztázandó történetéből kíván egy újabb részletet feltárni: az 1790/1-i erdélyi országgyűlésről kiküldött úrbéri rendszeres bizottság működésének történetét. A majd 9 évtizedből 2 kapcsolódik e tekintetben össze a Deputatio nevével; a bizottságot 1790/1-ben küldik ki, s munkálata az 1810/1-i országgyűlésen nem kerül érdemben napirendre — hogy aztán később se kerüljön. Ezt a két évtizedet az úrbér hosszú vajúdasának történetében a Deputatio működése, ill. sokkal inkább a munkálatával kapcsolatos huzavonák töltik ki. Ez a munkálat Erdélyben az *első érdemi birtokosnemesi kezdeményezés* az úrbéri viszonyok általános szabályozására; a birtokosnemesi intenciókat közben többszörösen befolyásolják (vagy csak próbálják befolyásolni) kormányzati tényezők is, a kormányzati szervek maguk is állást foglalnak az ügyben, az összes illetékesek hallatják szavukat — az 1791 és 1811 közti évtizedek egy központi kérdéséről van szó, az 1790/1-ben rendszeres bizottságok elé utalt kérdések legfontosabbikáról.

Magának a kérdésnek (ahogy az 1790/1-ben kiküldött rendszeres bizottságok munkásságának *általában*) nincs érdemi irodalma; feldolgozását ezért is fontosnak véltük.*

Az 1790/1-i országgyűlés nem foglalalkozik érdemben az úrbéri viszonyok ügyével. Törvénybeiktatta II. József rendelkezését az örökös jobbágyság eltörléséről, bizonyos feltételek mellett engedélyezte a szabad költözést, szabá-

* A korábbi úrbérrendezési kísérletek, ill. úrbér-helyettesítő rendelkezések közül a jobbágy-szolgáltatásokat érdemben 1848-ig szabályozó Bizonyos Punctumok a szakirodalomban Kőváry összefoglaló erdélyi története óta ismeretesek: a magyar történeti irodalomban legteljesebb elemző, értékelő ismertetésüket Berlász Jenő adja (Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században. Bpest 1958). A Bizonyos Punctumok leglényegesebb vonása a robotkötelezettség mennyiségi előírása: a jobbágy kézzel legfeljebb heti 4 napot szolgál, igával saját erővel heti 3, cimborába fogva heti 4 napot; a külső állománnyal rendelkező szellér szolgálata heti 2 nap kézi vagy igásrobot (ha a szelléreknek ennél előnyösebb szerződésük van, az érvényben marad). Ugyancsak Berlász érdeme a második Mária Terézia-kori erdélyi úrbérrendezési kísérlet történetének feltárása (Az erdélyi úrbérrendezés problémái 1770—1780; Századok 1941 és kiny. 1942.) Ugyanő érintette Horia-tanulmányaiban (Az 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágy-politikája — a „Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790” c. kötetben, szerk. Spira György, Bpest. 1952. 385—467. l.) II. József erdélyi úrbérrendezési kísérletét is, részletes elemzését azonban nem tartotta feladatának. Így (ez a láncszem még hiányozván a láncból) le kell mondanunk arról, hogy az 1790/1 utáni kísérletnek elődeivel való érdemi összehasonlításába bocsátkozzunk.

lyozta az irtványok jogi helyzetét, kizárólagos földesúri tulajdonnak deklarálta az erdőket, visszaállította az úriszéket, eltiltotta pénzbüntetés kivételét a parasztokra — az úrbériség általános szabályozásának feladatát azonban rendszeres bizottságra hárította. A bizottság elnökéül Kemény Farkast jelölték ki. Hosszú kormányfériúi tevékenysége e szakaszában guberniumi tanácsos, a rendek elnöke. Ez a tisztség az országgyűlésen való elnöklés mellett azzal is járt, hogy viselője a Gubernium bíraskodási feladatokkal foglalkozó ülésein elnökölt, sőt mint a Guberniumnak a kincstartó után rangban következő világi tanácsosa, még a főkormányzók közgazgatási feladatokat ellátó ülésein is helyettesíthette a távollevő gubernatort, 1796-ban a kincstartó Szebenbe költözvén hatóságával Kolozsvárról, a Gubernium székhelyéről. A bizottság tagjai Kemény Simon Alsó-Fehér megyei főispán, Jósika Antal Kolozs megyei főispán s még két főrangú személy: Wass Dániel és Szentkereszti György; a továbbiak már középbirtokos nemesek, természetesen a szó erdélyi értelmében: alodiális szántójuk-rétjük jó ha pár száz holdra terjedt: Sándor János aranyosszéki alkirálybíró, Mara Lőrinc, Túri Sándor háromszéki alkirálybíró, Jósza György Torda megyei főbíró, Pelei Imre kővárvidéki alkapitány, Gyárfás Ferenc; a városokat Josef Drauth, Brassóvidék 1790/1-i országgyűlési követe és Csoka Ábrahám képviseli. A bizottság feladata az úrbérrendezés tervének kidolgozása.¹ Székhelyéül Kolozsvárt határozzák meg. Az 1790/1-ben kiküldött többi rendszeres bizottságokhoz hasonlóan Bánffy György gubernator főfelügyelete alá tartozik.² Az összetétel eleve két tényezőnek biztosít néssúlyt a kérdésben: a központi kormányzatnak és a pár száz holdas megyei nemességnek. A városok követei elhanyagolható tényezők. Az erdélyi városok közül csak Brassónak van jelentősebb birtoka, az azonban különleges helyzetű. A bizottság nagybirtokos-tagjai közül pedig azoknak, akik *látható* szerepet fognak játszani (Kemény Farkas, Jósika Antal), állásfoglalását csakúgy, mint a munkán szemét végig gonddal rajta tartó Bánffy gubernátorét legalábbis inkább határozzák meg *kormányzati* érdekek, mint a *főnemességnek* a birtokosnemességben belüli *külön* érdekei.

A Deputatio működése, akárcsak a többi rendszeres bizottságoké, nem indult meg közvetlenül az 1790/1-i országgyűlés befejeztével. Csak 1793 elején kezdte meg munkáját.³ Tevékenységének első, 1793 februárjától májusáig tartó szakaszát az urbárium alapelveinek tisztázása tette. Feladata ellátásában bizonyonnyal felhasználta az előző (II. József-kori) erdélyi úrbérrendezési kísérlet

¹ Az 1792-i országgyűlés utal a Deputatio hatáskörébe egy olyan kérdést, amelyet már az 1790/1-i országgyűlés törvényben kívánt szabályozni, I. Ferenc azonban az ezt illető szakaszt kihagyta a szentesített törvényből: a jobbágyfiak földesúri udvari szolgálatra kötelezhetésének ügyét. Ugyancsak későbbi országgyűlési határozat tette feladatává javaslat tételét arra nézve: az örökös jobbágyság eltörlése után miképpen szerezhetik vissza pénzüket azok, akik szolgálat fejében kölcsönöztek pénzt a jobbágyoknak, s azok, akik készpénzen vásároltak jobbágyot más földesuraktól.

Az 1792-i országgyűlés (október 12-i határozatával) a cselérendtartás kidolgozását is a bizottság feladatává tette. Nincs nyoma annak, hogy ezzel a kérdéssel (a jobbágyfiak curialista-szolgálatának ügyén túlmenően) foglalkozott volna.

² 1791:LXX. tc. (A tc.-t megerősítő 1792. máj. 26-i rescriptum: Diet. 1792 : 12.)

³ A bizottság iratanyaga töredékesen, különböző kormányhatósági levéltárak különböző állagaiban maradt meg. Így többek között arról sem alkothatunk pontos képet, hogy mikor kezdődtek meg ülései. Bánffy György 1793. júl. 6-i rendeletében Jósika Antalhoz mint a Deputatio ideiglenes elnökéhez a bizottság legkorábbi említett ülésének időpontja 1793. febr. 25. (C.Urb.: Vegyes iratok 31. csomó.)

írományait,⁴ s talán már ekkor is a magyarországi urbáriumot is; munkájáról azonban csak annyiban alkothatunk képet, amennyit Bánffy Györgynek 1793. július 6-án a bizottság jegyzőkönyvére tett megjegyzései láttatnak.⁵

A Deputatio előbb a szolgálat általános meghatározásával foglalkozott. Kemény Farkas az 1793. február 25-i ülésen azt javasolta: bizonyos számításokat kellene elvégezni arra nézve, hogy a jobbágnak mennyi idő szükséges saját gazdasága s a törvényhatósági közmunkák elvégzésére, s ezek alapján kellene meghatározni a robotnapok számát. Nincs nyoma annak, hogy ilyen számításokat végeztek volna; a március 11-i ülés mindenesetre már úgy határozott, hogy az úrbéri szolgálatok, tekintet nélkül a korábbi urbáriumokra, szerződésekre, egységesek legyenek, a jobbágy heti 2 napot szolgáljon igával vagy 3-at kézzel. *A bizottsági munkálat egyik alaptézisével, feltehetőleg rövid — és a kérdés súlyához képest csak felületesnek tekinthető — vita után kialakult.* A március 16-i ülés még annyit tett hozzá ehhez, hogy a havasi területek jobbágnépe számára fenn kell hagyni a szerződés lehetőségét.⁶ A szolgálat meghatározása után került sor a jobbágy telki állományának meghatározására. Itt már végzett a bizottság számításokat. Úgy látta, hogy egy jobbágycsalád évi megélhetéséhez 22 köböl gabona szükséges,⁷ ehhez mérte hát a telki állományt. A magyarországi úrbérendezés s a II. József-kori erdélyi rendezési kísérlet módszerét követve osztályokba kívánta sorolni a jobbágyhelységeket; az egyes osztályokban az egész jobbágytelekhez a következő külsőségek⁸ tartoztak volna:

1. osztály: 8 köblös⁹ szántó és 1½ hold kaszáló;
2. osztály: 10 köblös szántó, 1½ hold kaszáló;
3. osztály: 18 köblös szántó, 2 hold kaszáló;
4. osztály: 20 köblös szántó, 3 hold kaszáló.

Itt van tehát az úrbérendezés második főpillére: a telki állomány meghatározása. A magyarországi úrbéri viszonyok ismerőjének már magában rendkívül meghökkentő a kép: 4—10 hold szántó és 1½—3 hold rét egy *egész* jobbágytelekhez? Ez azonban magábanvéve még érthető volna: Erdélyben rendkívül szűk a szántóterület, a népsűrűség mellett telepedtek be a jobbágyok. Az iránt érdeklődött, hogy a bizottság a szolgálatok egyenlőségének elvét a kiváltságos helyeken is érvényesíteni akarja-e, s hogy, s felhívta a bizottság figyelmét rá: az ilyen egyenlősítés a belső béke megzavarására, a Magyarországra s Havasalföldre való kívándorlásra szolgálthat okot, ez ellen védekezési módot kell találni. A gubernator nemcsak a havasi területeken engedélyezte volna a szerződés kötést, hanem mindenütt, különben szerinte a mezei szorgalom ütközött volna akadályokba; az ilyen szerződések feltételei ne legyenek súlyosabbak az úrbérenél, s maguk se legyenek örökösök. A telki állomány megszabásánál pontatlannak tartotta magát a jobbágy létalapját illető kalkulációt is: a bizottság csak azt állapítja meg, hogy a jobbágy-család megélhetéséhez 22 köböl gabona kell, a kaszálókkal kapcsolatban azonban nem határoz meg ilyen adatot. Magát az egyes osztályokban kiszabandó állományt is keveseltette:

Bánffy György 1793. július 6-i megjegyzései a robotnapok számának ily magasan meghatározását nem érintették. A robot meghatározását illetően csak azt kifogásolta, hogy a Kemény Farkas által javasolt kalkulációnak nincs nyoma,¹⁰ s kérdésesnek tartotta azt, hogy lehetséges-e az egységes szolgálat bevezetése, különösen ott, ahová szerződés mellett telepedtek be a jobbágyok. Az iránt érdeklődött, hogy a bizottság a szolgálatok egyenlőségének elvét a kiváltságos helyeken is érvényesíteni akarja-e, s hogy, s felhívta a bizottság figyelmét rá: az ilyen egyenlősítés a belső béke megzavarására, a Magyarországra s Havasalföldre való kívándorlásra szolgálthat okot, ez ellen védekezési módot kell találni. A gubernator nemcsak a havasi területeken engedélyezte volna a szerződés kötést, hanem mindenütt, különben szerinte a mezei szorgalom ütközött volna akadályokba; az ilyen szerződések feltételei ne legyenek súlyosabbak az úrbérenél, s maguk se legyenek örökösök. A telki állomány megszabásánál pontatlannak tartotta magát a jobbágy létalapját illető kalkulációt is: a bizottság csak azt állapítja meg, hogy a jobbágy-család megélhetéséhez 22 köböl gabona kell, a kaszálókkal kapcsolatban azonban nem határoz meg ilyen adatot. Magát az egyes osztályokban kiszabandó állományt is keveseltette:

⁴ Bánffy György az ezt illetően az Erdélyi Udvari Kancellária levéltárában őrzött iratokat a bizottság munkájához már 1792. szept. 28-án lekérte Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellártól (G. Pr. 1792 : 416).

⁵ Ld. a 3. sz. jegyzetet.

⁶ Itt feltehetően elsősorban a zalatnai és a gyulafehérvári uradalom jobbágnépéről volt szó. Ezek helyzetét szerződések szabályozták. A két érchegyeségi uradalom jobbágnépének helyzetét, 1784 emléke még friss lévén, akkor láthatólag nem tartotta politikusnak bolygatni a bizottság; 1794-ben már volt egy tagja, aki tekintetben kevésbé volt aggályos.

⁷ Az 1793. márc. 14-i ülés. Ez a mennyiség az, ami a jobbágycsaládnak a vetőmag és a tized s az adó előteremtésére eladott gabona levonása után marad.

⁸ A belső telek mértéke meghatározásának nincs nyoma forrásunkban.

⁹ 1 köblös = kb. ½ kataszteri hold. — Megjegyzendő: Bánffy megjegyzéseiben utalás van arra, hogy a bizottság, 1793. máj. 13-i ülésén, csak 3 hold szántót vesz fel egésztelki állományul az 1. osztályban. Ez azonban a szövegösszefüggésből kivehetően csak a *bortermelő* helységekre állt volna.

¹⁰ Feltehetően szükségesnek tartotta, hogy az ilyen természetű érvek rögzítve legyenek.

nem túlságosan kicsiny-e az I. osztályban terbevett 8 köblös szántó s $1\frac{1}{3}$ hold kaszáló? Számításokat tartott szükségesnek arra nézve, hogy elégséges-e ez egy öttagú család megélhetésére, 6 ökör és 1—2 tehén tartására s az adó fizetésére? (Ugyanez áll — írta — a többi osztályokra is.) Kifogásolta azt is, hogy a bizottság a havasi területeken (ezeket láthatólag a 4. osztályba sorolta) tervezte a legnagyobb telkeket, pedig ott a legterméketlenebb s a legkevesebb a föld, művelése is nehezebb, így a nagyobb telek kiszabása csak több gondot jelent a jobbágnak saját gazdaságában, s mégis az egész telek utáni szolgálatra köteles érte.¹¹ Nem tartotta helyesnek azt sem, hogy a bortermelés meglétét olyan tényezőnek tartásák, amelynek alapján a helységet magasabb osztályba sorolják, s így a telkeket kisebbre szabják; szerinte ti. az a tapasztalat, hogy ahol a bortermelés a lakosság főfoglalkozása, ott a nép mindig szegény, 1—2 jó termő-évre 4—5 terméketlen következik. Végül, minthogy a bizottság jegyzőkönyvében sem a partiumi tized ügyéről, sem a kisebb szolgáltatások szabályozásáról nem volt szó, utasította a bizottságot: ezekre a szabályozásokra is térjen ki.¹²

Az 1793 február—májusi bizottsági tárgyalások és Bánffy György megjegyzései szolgáltatták az alapot a bizottság munkálata első fogalmazványának, Pelei Imre referátumának kidolgozásához.¹³ A munka 1793 júliusa és 1794 májusa közt készült el.¹⁴ 1794 júniusában került a bizottság elé felülvizsgálatra.¹⁵ E munka során (s Bánffy György újabb észrevételeinek figyelembevételével) alakult ki az operatum végleges, nyomtatásban is megjelent formája.¹⁶

A munkálat kettős, a régi erdélyi úrbéri jogot, ill. az azon 1761 óta bekövetkezett változásokat ismertető történeti bevezetéssel kezdődik (I—II. rész); az I. rész elején található a bizottságnak a földesúr—jobbágy-vizonyt általánosságban érintő koncepciójának kifejtése. A Deputatio etekintetben a legszorosabban vett konzervatív feudális alapon áll: az erdélyi magyar jobbágyok őseit szerinte törvényellenes cselekedeteikért vetették jobbágyaságra, a románokat a másnemzetiségűek jobbágyi kötelezettségét illető törvények alapján. A jobbágyi állapot e koncepció szerint nem valami kétoldalú szerződés folyománya, hanem bűnök büntetése; a jobbágy nem azért szolgál másnak, hogy az kötelességszerűen juttasson neki érte valamit, hanem azért, mert örökösen urának van kötelezve. A nemes szabadon rendelkezik birtokában. A székeltek ráadásul még nem is donatio révén, hanem örökjogon bírják birtokaikat, ott a fiscusnak nincs örökösödése (kivéve azokat az eseteket, amelyekben maguk a birtokosok vezették be

¹¹ Bánffy logikája itt láthatólag kihagy; valójában, ha a szűkföldű havasi területeken nagyra szabják az állományt, a jobbágyok zömének telke fél- vagy negyedteleknek minősül, s így szolgálata is arányosan kevesedik.

¹² Bánffy 1793. júl. 6-i rendeletét ld.: C. Urb. 31. cs.

¹³ Peleit az alapreferátumhoz érkezett három hozzászólás is annak szerzőjeként nevezi meg: Drauthé, Turi Sándoré (Diaet. 1795 : 183) és a névtelen hozzászólás (E. Urb. 31. cs.).

¹⁴ Bánffy György 1794. máj. 14-én Teleki Sámuelhez intézett elnöki felterjesztésében, az egybehívandó országgyűlés tárgyaival foglalkozva, azt írja, hogy az úrbéri munkálat már kész. (ÉK: AG 1794 : 2194.) Megjegyzendő: a gubernator néhány nappal előbb, 1794. máj. 5-én hívja egybe az év jún. 15-ére a tervezet átvizsgálására s véglegesítésére a bizottság tagjait (G. Pr. 1794 : 205), nyilván arra számítva, hogy a felülvizsgálat rövid idő alatt megtörténik.

¹⁵ Ld. a 14. sz. jegyzetet.

¹⁶ A bizottság iratanyaga, említettük, töredékes. Maga a Pelei Imre-féle tervezet sem található a rendelkezésünkre állt anyagban. A bizottság egyes tagjainak hozzászólásai a tervezethez azonban megmaradtak: Jósika Antalé (ez névtelen, de írása s a benne levő utalások — birtokainak helye stb. — alapján azonosítható), Turi Sándoré, Drauthé, s egy névtelen hozzászólás *fogalmazvány* (évszámok, kalkulációs adatok hiányzanak belőle, nyilván nem ebben a formában került benyújtásra: szerzője talán Sándor János volt, az írás némileg az övére emlékeztet, s ő lévén a bizottság tollvivője, feltehető, hogy neki maradt *fogalmazvány* a bizottság iratai között, mint-hogy azonban ez nem állapítható meg bizonyosan, a továbbiakban mint „a névtelen vélemény” szerepel). Fennmaradtak Bánffy György megjegyzései is a tervezettel kapcsolatban s a bizottság válaszai ezekre. Minthogy azonban a bizottságnak 13 tagja volt, s feltehetően nemcsak négyen szóltak hozzá a munkálathoz, Pelei tervezetének a hozzászólások felhasználásával való teljes rekonstrukciójáról le kell mondanunk, annál is inkább, mert a tervezet féligrekonstruálható formája, a hozzászólások s az operatum külön-külön ismertetése elnyújtaná s nehezebben áttekinthetővé tenné a tárgyalást. Így azt a formát választottuk, hogy az operatum tárgyalásánál jegyzetben jelezzük: mely pontoknál mutatható ki vita az alaptervezet körül. Jegyezzük meg: a hozzászólások bizonyos részletei (az alapreferátum nem lévén ismeretes) nem fejthetők meg.

a jus regium-ot). A birtokos így csak annyi földet enged át jobbágyának, hogy az „tamquam proprietatis Nobilis” megélhessen.¹⁷ A munkálat hosszasan elemzi a fejedelmi kori és 1711 és 1742 közti úrbéri törvényalkotást, ismerteti az erdélyi országgyűlés 1746. július 6-i feliratát s Mária Terézia 1747. február 25-i resolútióját erre — s ezzel le is zárja a kérdést illető, általa törvényesnek tekintett változtatások sorát; az 1761-et követő kormányintézkedéseket ti. *egységese*n törvényteleneknek tekinti, azzal az indokolással, hogy a törvényhozó hatalomnak csak egyik fele hozta létre őket —, s ezzel a felvilágosult abszolutizmus jobbágypolitikájának *egészt* tagadja meg, érdemi kritikai indokolás nélkül.¹⁸

Erről az elvi alapról kiindulva határozza meg a munkálat (III. részében) a bevezetendő új úrbér alapelveit. Az urbárium — szögezi le — *törvényes* legyen, tehát ne sértse a *nemesség* jogait, ne terhelje őket; a földesúr hasznának megrövidítése nélkül határozza meg, hogy mit enged át az jobbágyának létfenntartására (az a *földesúr tetszéség* maradjon a jobbágy kezén). A jobbágy szolgálatát úgy kell megállapítani, hogy az elláthassa a földesúri szolgálatot s családját. A gyakorlatban az 1714-i megyesi törvényre kívánja alapozni a jobbágy szolgálatát. Az, mint ismeretes, a jobbágy szolgálatának *első* határát 4 napban, a zselléréknél — itt szabad költözésű, általában külsőségekkel rendelkező szolgáló embert kell érteni — *alsó* határát 3 napban szabja meg. Azzal az indokolással teszi ezt, hogy ez az utolsó törvényes rendelkezés e tárgyban, az 1791: IV. tc. által megerősített 1769-i Bizonyos Punctumok csak ideiglenes rendelkezések.¹⁹ A második alapelv: az urbárium *feleljen meg Erdély körülményeinek s a paraszt „lelkületének”* (genius). A munkálat itt sem kevésbé ókonzervatív, mint az előbbieken. Elsősorban a földesúr érdekeit hangsúlyozza: ha a földesurat nagyon korlátozzák, s megfosztják földje művelésének eszközeitől, ezt a paraszt is megérzi: földesura nem tudja ínség idején segíteni.²⁰ Csak annyit tanácsos hát kedvezni a jobbágyoknak, hogy mikor segílyre lesz szüksége, ezt megtalálhassa földesuránál. Eddig Erdély azért volt boldog — hangoztatja a munkálat —, mert élelme elég volt, ha készpénzre kövés is; ha az élelem is megszűnik, ez is oda lesz. Ami az urbáriumnak a paraszt lelkületéhez vélt alkalmazását illeti, az operátum felfogásán ismét nem érződik a felvilágosodás hatása: az urbáriumnak szerinte a „tunya” népet munkához kell szoktatnia, nem szabad teret engednie neki a „henyélésre”. A tervezet itt arra hivatkozik, hogy vannak kisebb földű falvak, amelyekben a gazdák a terhesebb földesúri szolgálat s az adó kifizetése mellett is magukbíróak, nagyobb határú helységeken viszont számtalan a henyélő,²¹ s ezek talaj a tilos és rossz

¹⁷ A munkálat ez alapelvét, amelynek hangoztatásával a továbbiakban is lépten-nyomon találkozunk, több hozzászólás alapján fogalmazhatták meg így. Turi Sándor leszögezve azt, hogy a föld tulajdonjoga a földesúré, még az úrbér létrehozása előtt az alábbi alapelvek királyi megerősítését látta szükségesnek: 1. a nemességet megtartják a „ne onus inhaerent fundo” szabadságában (jegyezzük meg: Erdélyben 1754-ben olyan adórendszert léptettek életbe, amelyben az adó többek között közvetlenül a jobbágyföldre van kivetve, így ez az elv már négy évtizede nem érvényesül), 2. a nemes a telkiállomány kiszakasztásával nem veszti el a föld tulajdonjogát, 3. a földesúrnak, osztály esetén vagy ha birtoka kiváltás vagy perbeli elnyerés révén megesőkkent, joga legyen allodizálni a jobbágyföldet, a parasztot becsű szerint kifizetvén (ez a helybeli tisztek hírével legyen, felsőbb tisztek ne elegendjenek a dologba), 4. a székelység tulajdonjoga megmarad a jobbágyoknak kiadott földekre; eszerint a székely nemes változtathatja, allodizálhatja a jobbágyföldet. A névtelen vélemény is úgy tartja: a jobbágyok nem a földesurak által nekik átengedett földért, javakért szolgáltak, hanem személyes kötelezettségből; a földesúr nem kötelezettségből engedte át nekik ezeket, hanem hogy a szolgálatattételre alkalmasak legyenek. Bánffy György egy 1794. okt. 25-én a munkálat főrészére tett megjegyzéseiben viszont feleslegesnek tartotta a munkálat egy, a földesúr nemesi birtokjogát illető fejtegetését, feltehetőleg a bevezető elvi deklaráció valamelyik részletét azzal, hogy e jogot senki sem vonja kétségbe, így jobb hallgatólagnak elnenni a dolog mellett, mintsem kritikának kitenni a tételt, e tárgy amúgy is az adóügyi rendszeres bizottságra tartozván. Kihagyásra javasolt egy további, a nemesi birtok adómentességét illető fejtegetést is. A bizottság, 1795. jan. 8-i felterjesztésének tanúsága szerint, akceptálta Bánffy javaslatát.

¹⁸ Az operátum e történeti részével nem tartottuk szükségesnek bővebben foglalkozni. Annál is kevésbé, mert ez esetben még a historica deductio adatai teljességének s pontosságának ellenőrzését is el kellett volna végeznünk.

¹⁹ Az alappreferátum fogalmazása itt még élesebb lehetett, még a Bizonyos Punctumok 1791-i ideiglenes akceptálását sem említette. Bánffy jónak is látta felhívni a bizottság figyelmét arra, hogy 1791-ben ez az akceptálás megtörtént. Így kerülhetett ez a betoldás a szövegbe.

²⁰ Ez az érv a névtelen véleményben is szerepel; onnan kerülhetett a munkálatba.

²¹ Minthogy a tervezet nem említ konkrét példákat, e tiszte *részletes* kritikájába sem bocsátkozhatunk. A kérdés ismerője számára amúgy is világos, hogy az ilyen „henyélés”-nek számos

gondolatok számára. A következtetés: úgy kell megalkotni az urbáriumot, hogy a jobbágy szorgos munkával meg tudjon élni telkén, s a földesurat se korlátozzák mód nélkül gazdassága vitelében. A harmadik alapelv látszólag engedmény a kormányzat politikájának: az urbáriumnak országosan egységesnek kell lennie. A kérdés tárgyalása kapcsán a tervezet még azt az elvet is magáévá teszi (a kiindulópontjával szolgáló elvi deklarációnak ellentmondva), hogy a jövőben kétoldali szerződés szabályozza a jobbágy helyzetét — de ez egyben azt is jelenti, hogy a korábbi szerződésekben stb. az egységes urbáriumnál *előnyösebben* megszabott szolgáltatásokat is az urbáriumban meghatározott szintre emelik, s elzárkóznak a Bánffy 1793. július 6-i megjegyzéseiben foglalt azon javaslat elől, hogy a jobbágy továbbra is köthessen az úrbérenél nem terheesebb szerződéseknek.²² Már itt szerepelteti az 1793-ban kimondott alapelvet: a robot mértéke heti 2 nap igával vagy 3 nap kézzel. A negyedik alapelv a *jobbágy telki állományának* meghatározásához szolgál kiindulópontul: az urbáriumnak — szögezi le a munkálat — olyannak kell lennie, hogy a jobbágy kénytelen legyen kerülni a „henyélést” mint minden baj okát, s szorgos munkájával helyzete (conditio-ja) szerint élhessen, az adót fizethesse, s előre nem látott esetekre, természetlen évekre rendelkezések valami tartalékkal. Nem kell hát terjedelmes állományt juttatni a jobbágyoknak — javasolta —, ez az ország nagyrészében úgyszintén lehetetlen lenne. Alap tétele: az I. osztályba sorolt helységekben (ezek több beneficiummal rendelkeznek) 3½ hold legyen a szántó mértéke, tehát még az 1793-ban meghatározottnál is kisebb, pedig Bánffy akkor azt is kevesellette; ha ti. ez a szántóterület 3 fordulóra van osztva,²³ ez 18 mérőnyi vetést jelent (9 mérő őszi gabonát, 4 tavaszit, ½ mérő kukoricát 4 mérő földbe, 1 mérő földbe kender- és lenvetést); az őszi és tavaszi vetést ötszörös hozammal véve, a kukoricát hetvenszeressel,²⁴ a tized és a vetőmag levonása után az egésztelkes jobbágynek 31½ mérő őszi, 14 mérő tavaszi gabonája és 31 mérő kukoricája marad, s ez elég egy jobbágycsalád megélhetéséhez.²⁵ A kaszálót 1½ holdra szabta volna; ez 4½ szekér

oka lehet: földhiány (a határ nagy volta még nem jelenti annak egyenletes elosztását a szolgáló családok közt), a bér munka, házipar lehetőségének hiánya — s az az ismert körülmény is, hogy a parasztember, a tavasztól őszig tartó nagy mezőgazdasági munkák után, egyébként is gyenge táplálkozása mellett, fizikailag is rászorul erre a „henyelés”-re. S ebben a szemléletben annak a birtokosnak az álláspontja tükröződik, aki még a robotszolgáltatón túl is kényszerítő eszközök igénybevételével akar magának munkacédrót biztosítani.

²² Az urbárium egységes voltának kérdésével a névtelen vélemény foglalkozott hosszasan. Szerzője szerint már az örökös jobbágyosság eltörlésének, de az úrbér kidolgoztatásának is az szolgált céljával, hogy így a helyükről elvagyódó jobbágyok „megcsendesedjenek”, s szülőhelyükön folytassák gazdálagsukat. A tömeges jobbágyszökések meg is szüntek — írja —, de ha a szolgálatok nem egységesek, a jobbágy továbbra is másuvá vágyódik, a tehetősebb birtokosok (kevesebb szolgálatot s több földet ígérve) magukhoz csábítják a többiek jobbágyait, a jobbágy szakadatlanul változtatná a helyét, a földesurak állandó viszályban állnának egymással, a jobbágyok is egyes területek túlnépesednének, mások elpusztulnának, a földesúr és jobbágy közti egységeségből számtalan panasz származnék. Arra is hivatkozik, hogy már a Bizonyos Punctumok egységessé tették a jobbágyok szolgálatait. Csak két ellenvetéssel számol: 1. a szolgálatokat csak úgy lehet egyenlősíteni, ha a volt jobbágynak alább szállna ugyan, de a zselléréké emelkednék (az utóbbi azonban ellentétes lenne az uralkodó szándékával, s nyugtalanságot is keltene), 2. egyes uradalmakban (a zalatnaiban, gyulafehérváriiban) lehetetlen s nem is bátoraságos a jelenlegi kevés szolgálatnál többet követelni. A névtelen érvek hosszú sorát vonultatja fel ez ellen: ha az ország békéje s a jó rend a szolgálatok egyenlővé tételét kívánja, erre kell elsősorban tekintettel lenni, a többséghez kell alkalmazkodni (márpedig a jobbágy-kategóriába kerülők közt több az 1785 előtt jobbágynek számító, mint az 1785 előtti zsellér), a volt zsellérek többsége amúgyis szökött jobbágy, II. József 1785-i rendelete nem változtathat az 1714-i törvénynek a zsellérek szolgálatára vonatkozó részén — s ami a két uradalmat illeti, az ország akkor sem maradhat a jelenlegi rendetlenségben, ha ott az 1794-i szolgálat maradna is meg (attól nem kellene tartani, hogy másunnal oda szöknek, az Érchegeység éghajlata, lakóinak életmódja eltér Erdély többi részeitől), s elvégre ott is fel lehetne vétetni az országosan kötelező szolgálatot: jelenlegi szerződésük csak ideiglenes, s heti 2 nap szolgálatukat váltják meg taxával, s a királyi hatalom és az ország ereje csak kényszeríteni tudná őket erre! Egyébként is szükségesnek tartaná a fiscalitas-ok rendbehozatalát, azokat sem lehetvén az ország törvényeitől eltérő módon igazgatni.

²³ Erdélyben ekkor irreális mindenütt 3 fordulóra osztással számolni; Bánffy figyelmeztette is erre a Deputatiót.

²⁴ A hozam-számítás irreálisan magas.

²⁵ A kalkuláció itt figyelmen kívül hagyja az adófizetés kötelezettségét. Azzal számolva, hogy egy egésztelkes jobbágynek 3½ hold szántója után az I. osztályban 70 krajcár, 1½ hold kaszálója után 30 krajcár adót kellett ekkor fizetnie, s az urbárium-terv tőle megkövetelte volna a teljes igaerő, 6 ökor tartását, a jobbágynek pedig 2 tehenet kellett tartania saját családja szükség-

szénát hoz, s ezzel meg szalmával szerinte az állatai kiteleltethetők. A fél mérő kender- és lenföld terméke a munkálat szerint elég a jobbágy ruházatához. Mindezekon túl a jobbágy még bortermelekből, állattenyésztésből, faeladásból, napszámból, sófuvarozásból stb. is szerezhethet magának jövedelmet. A földterület megmunkálására a jobbágynek évi 179 napja marad; ez 3 munkabíró családtaggal (a másik kettő az állatok pásztrolását, a ház őrzését és egyéb munkákat látná el)²⁶ évi 537 napot jelent. Az ötödik alapelv: az *urbárium Erdély mezőgazdaságának fellendülését szolgálja*. A tervezet itt újra szükségesnek tartja hangoztatni: minthogy Erdélyben inség idején a földesúri magtárak segítyezik a népet, közérdek, hogy a rendezéssel a földesúr ne gyengüljön meg mód nélkül, sőt hatékonyabban gazdálkodhasson; így a jobbágy ne 2—4 ökrrel álljon ki szolgálatra, hanem teljes erejével.

A munkálat IV. része tartalmazta az urbárium konkrét tervét. A belső telek mértékét a tervezet 800 négyszögölben szabta meg: ez tizedmentes maradt volna. Ha a jobbágyrendezés előtti belsősége kisebb lett volna ennél, külsőségből kellett volna pótolni ezt; ha nagyobb, a többletet a külsőséghöz csapták volna, az után azonban már tizeddel tartozott. A külsőségeket illetően a munkálat, az 1793-i alapelvektől eltérően, 3 osztályt vett fel. Az egyes osztályokba sorolás kritériumait a magyarországi úrbérrendezés, ill. az erdélyi úrbérrendezési kísérletek szokásos módján szabta meg: a helységek beneficiumai és maleficiumai veendőek tekintetbe (a szántók minősége, a fordulók száma, a kaszálók minősége, sarjú használható-e rajtuk, milyen távolságban vannak a vásárhelyek, van-e a jobbágyoknak itatóhelyük, erdejük, makkoltatásuk, tizedet fizetnek-e szőlőjük, gyümölcsös, veteményes kertjük van-e, sőt fuvarozhatnak-e, van-e a közelben „fabrica”, ahol napszámot vállalhatnak, hajózható folyók mentén, bányáknál van-e pénzkereseti lehetőségük, meszet, szenet égethetnek-e, van-e kender-áztatójuk, malmuk, sóforrásuk). Az egyes osztályokban a következő mértékű telki állományt javasolta:

1. osztály: $3\frac{1}{2}$ kataszteri hold szántó és $1\frac{1}{2}$ hold kaszáló;
2. osztály: $4\frac{1}{2}$ kataszteri hold szántó és 2 hold kaszáló;
3. osztály: 6 kataszteri hold szántó és $3\frac{1}{2}$ hold kaszáló.

Az eltérés szembeötlő az 1793-ban javasoltakkal szemben: akkor a jobbágynek 4—10 hold szántót juttattak volna; igaz, kaszálót csak $1\frac{1}{3}$ —3 holdat, de az $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{2}$ hold többlet aligha ellensúlyozza a $\frac{1}{2}$ — 4 hold csökkentést. Maga a munkálat is érveket keresett annak a szembe-tűnő különbségnek a „megmagyarázására”, ami a magyarországi s az erdélyi (tervezett) telki állomány között volt: Erdélyben 1600 négyszögöl a hold — hangoztatta —, Magyarországon 1100—1300, így azt, amennyivel Magyarországon több a holdak száma, azt az erdélyi nagyobb területével „tolerabile reddat” [!], s Erdélyben a Partiumot kivéve nem vesznek nona-t.²⁷

gét is, így az állatok után további 3 R frt 4 krajcár, összesen tehát 4 RFrt 44 krajcár adóval tartozott, fejadója pedig 2 RFrt volt, az adó 6 Frt 44 krajcárra ment fel. A búza ára ekkor köblönként átlagban 3 Frt 30 krajcárra vehető, a kétszeresé 2 Frt 45 kr-ra, a kukoricáé 2 Frtra; így a jobbágy még kb. 2—2 $\frac{1}{2}$ köblől (8—10 mérő) kenyérgabonával vagy kb. 3 $\frac{1}{2}$ köblől (14 mérő) kukoricával rövidült meg az adózás révén. Így az *egésztelkes* jobbágy 5 tagú családjának egy-egy tagjára, a húzát véve az adó fizetésére eladott gabonának, $4\frac{1}{2}$ — $4\frac{3}{4}$ mérő őszi, 2 $\frac{4}{5}$ mérő tavaszi gabona és 6 $\frac{1}{5}$ mérő kukorica jutott; ebből még az állatok tartására is kellett telnie valaminek. A fél-, negyedtelkes jobbágnál ennek megfelelő hányada jutott. Mindezekon túl emlékeztessünk az inémt mondottakra: a hozamkalkuláció amúgyis túl magas.

²⁶ A kalkuláció itt ismét irreális. A jobbágy 5 tagú családjából 3 munkabíróat aligha állíthat ki úgy, hogy 2 az állatok körüli munkákra stb. is maradjon; az 5 személybe ti. a csecsemők is beleszámítanak.

²⁷ Az állomány ily kiszabásánál láthatólag a „megyei nemesek” véleménye érvényesült. Pelei alappreferátuma — Drauth hozzászólásából kiderülően — még a 2. osztályban is $1\frac{1}{3}$ hold kaszálót vett volna fel. (Drauth azt javasolta: emeljék fel ezt 1 $\frac{1}{2}$ holdra.) Turi Sándor is szükkeblű: az ő javaslata:

1. osztály: 6 köblös szántó, 4 szekér kaszáló,
2. osztály: 8 köblös szántó, 4 szekér kaszáló,
3. osztály: 10 köblös szántó, 6 szekér kaszáló,
4. osztály: 12 köblös szántó, 6 szekér kaszáló.

Csak árnyalattal jobb ennél a névtelen véleményben foglalt álláspont:

1. osztály: 3 hold szántó, 3 szekér kaszáló,
2. osztály: 5 hold szántó, 6 szekér kaszáló,
3. osztály: 9 hold szántó, 6—7 szekér kaszáló,
4. osztály: 10 hold szántó, 6 hold kaszáló.

Feltehetően a névtelen véleményből került az operatumba az az érv is a magyarországi és erdélyi úrbéri állomány eltéréseit illetően, hogy Erdélyben nem vesznek nona-t. A bizottság többi

A jobbágy megtarthat az egész teleknél nagyobb állományt is, de arányosan nagyobb szolgálattal tartozik utána. Másrészt viszont köteles elfogadni a neki felkínált állományt. (A tervezet készítői attól tartottak, hogy a jobbágy, terhei alól menekülendő, kisebb szántót-kaszálót vállal s inkább állattenyésztésből vagy más nem-földművelő munkából próbál megélni.) Nincs joga válogatni, hogy egész-, fél- vagy negyedtelkes jobbágy kíván-e lenni.²⁸ A jobbágy nem cserélhet, válogathat vagy adhat el telkéből: ily esetben a földesúr visszaveheti az elidegenített részt. A birtokosnak elővásárlási jogot kell biztosítani jobbágya termékeire.²⁹ A szolgáló embert megillette a saját borából Szent Mihálytól újévig tartó szabad kocsmárlás joga (az év többi részében csak palack- vagy hordószámra adhatta el borát); az itatásé és, a földesúr által megszabott mértékben, az erdőlése.³⁰ A jobbágy szolgálatainak *elvi* alapjául az 1714-i törvényt vette a munkálat; a robot *mértékét* az 1793-i határozatok alapján szabta meg, az egész telek után heti 3 nap kézi vagy 2 nap ígásrobotban (a fél- vagy negyedtelkes jobbágy arányosan kevesebbet robotol), napközben 2 óra pihenővel. Ahol távolabbra kellett tenni a szolgálatot, ott a jövőt-menést beszámítandónak tartotta a jobbágy robotjába. A birtokos sürgős munka esetén kettőztethette a szolgálatot — javasolta —, az azonban beszámítandó a következő heti robotba. A zsellérek szolgálatát évi 25 nap kézirobotban szabta meg; olyan helységekből, ahol szőlő- vagy gyümölcs-termelés, más pénzkereseti lehetőség volt, 35 napban.³¹ Az olyan jobbágyokat, akik juhok s más állatokat tartanak, ígásokról azonban nem, vagy telek elvállalására akarta kötelezni, vagy szerződés szerinti szolgálatra. A házatlan zselléreként (lipitorként) való élest meg kívánta szün-

tagjai véleményének nincs nyoma ebben a kérdésben; a terjedelmes véleményt benyújtó Jósika Antal sem foglalkozik vele *erdemben*. Az alpreferátum megvitatása után a szántók mértéke már véglegesre alakul: a réteknél a javaslat: $1\frac{1}{2}$ —2— $2\frac{1}{2}$ hold. Bánffy a szántókat illetően csak azt a már említett kifogást teszi, hogy a Mezőséget kivéve a földek általában csak két fordulóra vannak osztva, s egyes helységeké, a 3 fordulóra osztás előnyei ellenére, nem is osztható háromra; erre tehát tekintettel kell lenni. Keveselli a telekhez juttatandó rét mértékét is. Azon az állományon ti. szerinte a jobbágy még a legjobb termés idején sem tudja eltartani állatait. Konkrét ellenjavaslatot azonban nem tesz. A bizottság csak annyit fogad el a gubernator véleményéből, hogy a 3. osztályban $3\frac{1}{2}$ holdra emeli a kaszáló mértékét.

²⁸ A tervezet ezzel a kérdéssel a végrehajtást tárgyzó V. részben foglalkozott.

A telki állományon felüli részt illető tételek feltehetően Bánffy javaslatára kerültek a munkálatba. A hozzászólások közül csak az övében szerepel. Abban a kérdésben, hogy a jobbágyot földesura kötelezheti-e a jelenleginél nagyobb állomány elfogadására, csak Bánffynak voltak ellenvetései. Az ilyen kényszerítés — érvelt — kevés haszonnal járna bármelyik félre. Nagyobb telket egyébként is csak a Mezőségen lehetne kiszabni, ott azonban jelenleg is elég a földje a jobbágy-nak (a Mezőségen valóban általában több föld tartozott egy jobbágygazdasághoz, mint Erdély más részein), s még nagyobb telek kiszabása már inkább büntetés volna, a jobbágy jelenlegi telkét sem tudja rendszeresen megművelni. A földesúr nem kap majd tizedet a műveletlenül maradt földekből, s a több szolgálatban s nagyobb adófizetésben kimerült jobbágygal ura nem gazdagodik. Így azt javasolta: a jobbágy ne választhasson *kisebb* telket a jelenleginél. A Deputatio ebben a kérdésben nem engedett.

²⁹ Ezt a később oly erősen támadott elvet illetően ekkor nincs nyoma vitának.

³⁰ Az erdőlés kérdése ismét erősebb érdeklődést váltott ki az alpreferátum vitájában. Pelei ti. láthatólag azt javasolta, hogy a jobbágy dölt, száraz fát hordhasson az erdőről tűzrevalónak. Jósika Antal (nagy erdőbirtokos) azzal érvelt ez ellen, hogy így a jobbágy elég „dölt fát” talál majd magának; azt javasolta: ahol van erdő, a jobbágy onnan hordhasson tűzifát magának, ahol az uraság kimutatta neki. A Mezőségen nem engedélyezte volna a jobbágy-nak a földesúri erdő élését. Épületfának cserfát nem adott volna, tekintettel annak kezdődő szűkülésére. Azt sem engedte volna meg, hogy a jobbágy urának harmadik-negyedik határon levő erdejét élje (ha ti. saját falujában nincs erdő), legfellebb azt, hogy *egy uradalmon belül* a földesúr más falujának határára levő erdőből hozhasson fát. A névtelen vélemény szerzője egyenesen törvényellenesnek tartotta azt, hogy a jobbágy száraz fát hozzon az erdőről s földesura hírével, az erdőpásztori jelenlétében, épületfát is; a jobbágyok kezén hagyta volna viszont az általuk régóta birt erdőket. A vita eredményezhette a munkálat ismertetett, általános fogalmazását e kérdésben.

³¹ E kérdésnek (minthogy itt már 1793-ban megállapodás jött létre) csak egyes részletei adtak okot vitára. Pelei alpreferátuma láthatólag felvette a robotszolgálat mellé a Magyarországon divó I Rfrtos telekadó fizetését is. Jósika Antal és a névtelen vélemény szerzője azzal érvelt ez ellen, hogy a telekadó nemléte az egyik érv amellest: Erdélyben magasabb szolgálatot lehet követelni. A bizottság ezt el is fogadta. Bánffy György a zsellérek szolgálatát akarta a negyedtelkes jobbágyéval azonos szintre emelni; a bizottság fenntartotta álláspontját (a zsellérszolgálatnak a munkálatban javasolt felső határa csak 4 nappal volt kevesebb, mint a Bánffy által ajánlott).

tetni, ez alól csak a rokkantak, gyógyíthatatlan betegek lettek volna kivételek.³² Az allodiaturáktól távol, főleg a havasalji helységekben lakó jobbágyok (ezek eddig kaszálásra, aratásra mentek dolgozni urukhoz, taxa ellenében vagy anélkül) a továbbiakban is dotálhatók maradtak volna, szolgálatuk egy-egy negyedét kellett volna az egyes évszakokban ellátniok, aratással, kaszálással, szántással stb., menetelük-jövetelük a szolgálatba számított. Oly esetben, amelyben a földesúrnak nincs allodiaturája, a jobbágy azonban nem akarja megváltani szolgálatát (a munkát kész elvégezni), a törvényhatóságra bízta a taxa meghatározását; az ily szerződés a földesúr tetszéséig kellett hogy tartson.³³ A jobbágy egy hosszú fuvarra lett volna köteles: legfeljebb 8 mérőöldnyi oda-útra, ha az út hosszabb volt, az a rendes robotba volt számítandó. A tizedterméket is ő tartozott a földesúri udvarba behordani.³⁴ Őt terhelte a földesúr bora és pálinkája kimérésének kötelezettsége; a kocsmárlás alatt mentes volt a szolgálattól, a bor vedre után 3, a pálinka mérője után 1½ krajcárt kapott földesurától. A jobbágyasszonyok 3—3 font durvább, ill. finomabb fonalat tartoztak fenni földesuruknak a tervezet szerint, az általa adott anyagból; a munkát annál is indokoltabbnak látta ezt, mert Erdélyből textiliáért nagy pénzüsszeg folyt ki.³⁵ Ez volna hát a robot — s a Deputatio ezt még megtoldaná valamivel: *fizetett kényszernapszámra* kötelezné a jobbágyot azzal, hogy a földesúrnak elővásárlási jogot biztosított volna olyan napokon a jobbágy munkaerejére, amikor az nem dolgozott roboton vagy saját gazdaságában, még az esetben is, ha másnál akart volna vállalni munkát; az ilyen napszám bérét a törvényhatóság szabta volna meg.³⁶ Kisebb volt a jelentősége a további szolgálatok kérdésének: dáciaként a jobbágy karácsonykor 2 tyúkot vagy 2 kappant, 12 tojást, 2 mérő zabot, pünkösdkor 2 kappannak való csirkét adjon — javasolta a munkát —, tizedet a föld minden termékéből adjon — s ha nem veti be földjét, vagy kaszálónak használja, közbőlként 30 kr-t fizessen a tizedkiesés pótlására urának. Állattizedet bárányból, malacból, gidából és méhkasból szolgáltatasson, a 10-en aluliakért 1-en felül darabonként 6 kr-t.³⁸

³² Erre az állásfoglalásra Jósika Antal javaslata lehetett hatással; ő sürgette a lipitokok száma növekedésének megakadályozását.

³³ Ez a határozmány jórészt a névtelen vélemény szerzőjének javaslata alapján kerülhetett a munkálatba; a vélemény szerint ott, ahol a földesúrnak kevés allodiaturája volt vagy semmi, a jobbágy taxát fizessen. Ennek mértékét a törvényhatósági tisztek állapítsák meg akképpen, hogy egy robotnapszám értékét az ott fizetett napszám felében határozzák meg, ebből vonják le még a jobbágyának a szolgálatban adandó étel árát s a jövő-menő út idejét.

³⁴ A Pelei-féle alapreferátumban szerepelt az a Magyarországon a jobbágyot terhelő kötelezettség is, amely egy öl fa vágását és behordását rója arra. Jósika Antal ennek elhagyását javasolta, arra hivatkozva, hogy az urbárium azzal az indokolással szab ki a magyarországinál kisebb állományt és nagyobb szolgálatot, mert az erdélyi jobbágyának erdőlése van; e szolgálat elhagyása „nagy argumentum” volna e kérdésben. A munkálat végleges szövegében nincs is szó e szolgálatról.

³⁵ A kérdés szintén adott okot vitára. Pelei alapreferátuma 4 fontnyi fonást írt elő, az anyag jelzése nélkül. Jósika Antal viszont azt javasolja: kenderből 4 fontot fonjanak; ha azonban a földesúr gyapjút vagy szőszet ad ki fonásra, abból 8 fontot; ahol a jobbágyasszonyok értenek hozzá vagy megtaníthatók rá, gyapotot is fonhatnak ezek helyett (2 fontot). Jósikánál s a névtelen véleményben fordul elő az az érv a fonás mellett, hogy Erdély vászonért sokat fizet ki külföldre (Jósika hangsúlyozza: még durva vászonért is).

³⁶ Az általános elvi indokolást ehhez a munkálatnak az az ismertetett elvi alaptétele adta meg, hogy a jobbágy tunya s dologtalan. Pelei alapreferátuma, újból hangsúlyozva ezt, egyenesen azt javasolta, hogy a földesúr kéthetenként egyszer igás (48 kr napszámmért), egyszer kézi napszámra hajthassa jobbágyát a roboton túl. A névtelen vélemény szerzője a kényszernapszám elvét egyenesen hasznosnak tartotta a jobbágyra nézve: inkább helyben vállaljon napszámot, mint távolabbi Jósika Antal ehhez még azt is hozzátoldotta volna, hogy a jobbágyasszonyok is legyenek kötelesek, a tartozó munkán túl, pénzért fenni (a gyapotnak fontját 6 garasért, a kenderét 1½-ért, 4 font kendert vagy szőszet 1½-ért). A bizottság mindenesetre nem fogadta el Jósika kiegészítését, s a Pelei által javasoltakat is csak általános fogalmazásban vette be a végleges szövegbe.

³⁷ Jósika Antal itt azt javasolta: minthogy a román jobbágyok nem igen tudják „a kappant tsinálni”, a „két kappan helyett” 2 tyúkot adjanak, s ha a földesúri udvartól távol laknak, pénzben váltsák meg azt. Ezt a bizottság nem fogadta el; Jósika idevágó másik javaslatát azonban igen. Pelei ti. a magyarországi urbáriumot mintául véve azt ajánlotta: 30 gazda együtt adjon egy borjút. Jósika (itt is a magyarországi s erdélyi úrbér különbségeire figyelmeztetve) ennek elhagyását vélte helyesnek; a szolgálat nem is szerepel a tervezetben.

³⁸ Jósika Antal itt két kiegészítést ajánlott: a) ahol a jobbágyok eddig tartoztak hordót adni a borral, ezután is legyenek kötelesek erre; b) felvetette: nem kellene-e a báránytized mellett a juhtizedet is újra bevezetni (ezt egy rendelet tiltotta el)? Egyik javaslata sem került elfogadásra.

Az urbárium-terv tartalmazott egy rendelkezést arranévezve is, hogy a földesúr örökösödése jobbágyai után szűnjék meg; csak akkor örököl a birtokos, ha a jobbágy váratlanul s utódok nélkül hal el.

A munkálat V. része foglalkozott az egységes urbárium bevezetésének problémáival: a tervezetet előbb fogadják el az országyűlés, s mikor szentesítésre felterjesztik, a Gubernium adjon ki körlevelet: az új urbárium bevezetéséig a Bizonyos Punctumok szabják meg a szolgálat mértékét. A király döntését leérkezte s a rendek általi elfogadása után publikálni kell, s egyben az uralkodó pátenstben tegye közhírré: míg az urbárium bevezetése folyik, a korábbi szolgálatok teljesítendők. A helységek osztályokba sorolására (a beneficiumok és maleficiumok alapján) a törvényhatóságok küldjenek ki biztosokat, processusonként 3—3 személyt, ezeknek a Gubernium adjon egységes utasítást, s annak alapján 3 hónap alatt végezzék el a munka e részét. Ezek után kezdődhetett meg az új urbárium bevezetése.³⁹

Hátra volt még az urbárium áthágása büntetésének szabályozása. A munkálat elvetette azt az elvet, hogy a jobbágy úrbéri panaszát közigazgatási úton intézzék; a panaszos — javasolta — előbb földesúrához járuljon panaszával, s csak ha ott nem kapott orvoslást, vagy az késik, forduljon az illető törvényhatóság tisztségéhez; az hallgassa meg a földesurat is, s aztán a spoliium-perek mintájára, ún. legrövidebb perben, kifogások s perorvoslások kizárásával intézze el az ügyet.⁴⁰ A szolgálatát elhanyagoló jobbágy büntetésének első fokozatát megintetését javasolta; ha ez nem hozott eredményt, a jobbágy büntetése, elmaradt szolgálatának kikényszerítése mellett, 12 botütés volt. A bizottság más úrbéri vétségeknél is testi büntetést ajánlott; a pénzbírságot vagy szolgálatának büntetésképp kimérését helytelenítette. A büntetést — hangsúlyozta — a vétek súlyához, a vétkes testalkatához, korához stb. kell szabni.⁴¹

A bizottság ezzel fő feladatát teljesítette is; most még a kiküldetése után pótlólag hatáskörébe utalt kérdésekkel kellett foglalkoznia; ezt a munkálat függelékében tette. A legfontosabb ezek közül a jobbágyiak udvari szolgálatra kötelezhetése volt. A Deputatio, az 1790/1-ben küldött s a király által jóvá nem hagyott törvényjavaslat-szakasszal egyetértve, helyesnek tartotta a jobbágyiak e kötelezettségének fenntartását azzal az indoklással, hogy az országok jóléte a commercium-on kívül a földművelésből s állattenyésztésből fakad, s a földesuraknak segédkezek kellene ennek előmozdítására, ehhez pedig eddig is szükség volt — a robot mellett — béresekre, pásztorokra, s ezeket a közelmúlt években a „jogosnál” magasabb béren kellett fel fogadni, s béresek híján a földek műveletlenül állnak, az állattenyésztés visszaesett, az örökös jobbágyág eltörlésekor a földesurak számos begyakorlott lovászt, kocsist, pásztort vesztek el, újakat kellett betanítaniok, s aztán azok is elhagyták urukat. A függelék szerint az ily szolgálat a jobbágyinak is hasznos: fia egyébként tétlenül henyélne otthon, így viszont apjának nincs gondja élelmzésére, ruházatára, s az a földesuri udvarban hozzászokik a tisztasághoz, a helyes életrendhez, egyesek ipart tanulnak. A javaslat két kategóriába sorolja az udvari szolgálatra fogandó jobbágyiakat: 1. a már szolgálatképes jobbágyiak csak egy évi fizetett szolgálatra volnának kötelesek, kivéve azt az esetet, ha önként akarnának továbbszolgálni, vagy hasonló szolgálatot akarnának vállalni más földesúrnál (ez esetben saját uruknak elsőbbséget volna), 2. akik még nem szolgálatképesek s a földesúr költségén tanulják ki szolgálatukat vagy szakmájukat, 7 évi szolgálat során térítsék vissza a kitanítatásukra fordított összeget. Vita esetén a törvényhatóságok döntsék el, hogy egy jobbágyfiú szükségese-e apja gazdaságában.⁴² A függelék további

³⁹ Éteketben az a kérdés volt vitás: mi tartozzék a Gubernium hatáskörébe, mi az országyűlés által a munka irányítására kirendelendő bizottságéba, s mi a törvényhatóságokéba. E kérdés ismertetésétől — ugyanúgy, ahogy a végrehajtás egész tervezett menetének részletes leírásától — el kell tekintenünk.

⁴⁰ Ez a megoldás jórészt Bánffy kompromisszum-ajánlatának eredménye volt. A gubernator javasolta: ha a bizottság nem akarja fenntartani az ily ügyek eddigi, közigazgatási úton való intézését, az említett módon, legrövidebb perrel tétesse ezt. A bizottság csak annyit tett ehhez hozzá, hogy a jobbágy azért először földesúrához forduljon.

⁴¹ Pelei alappreferátuma szerint a földesúr 2—3 nap robottal (ne veréssel vagy bírsággal) büntesse jobbágyát, de ez ne kaszálás s más nagy dolog idején történjék. Jósika erre nekiszegte a kérdést: mi más dolgot adhat a földesúr jobbágyának, hacsak feleségét nem fogja be kendernyövére? A névtelen vélemény szerzője a szolgálatát elfogadható ok nélkül nem teljesítő jobbágyra azonnal ráverette volna a 12 botot s teljesítette volna vele a kiesést, s ha az továbbra is „makacsodott” volna, megkettőztette volna büntetését s a pótlandó robotos napok számát. (Amellett jegyzőkönyvet vezetett volna a földesuri tisztekkel az ily büntetésekről — magok igazolhatására.) E három állásfoglalás egyeztetéséből született a végleges fogalmazás.

⁴² Az állásfoglalás láthatólag az alappreferátum, a névtelen vélemény és Bánffy hozzászólása alapján született. A névtelen vélemény szerzője a jobbágyiak udvari szolgálatának törvényességét hangsúlyozta, s ennek alátámasztására furcsa módon azt az érvt is felhozta, hogy Porosz-

részei eléggé röviden válaszoltak a bizottság hatáskörébe utalt többi kérdésre: a szolgálat fejében kölcsönt felvett jobbágyok közül ennek törlesztése csak azoktól követelhető, akik ma is földesuraknál laknak; a pénzen örökös jobbágyot szerzett birtokosok nem léphetnek fel követeléssel más birtokos ellen, ha jobbágyuk ahhoz költözött (az örökös jobbágyság eltörlése már törvénybe van iktatva, s az elköltöző köteles mást állítani maga helyett⁴³); ha a jobbágyfiú-szolga a 7 év letelte előtt megszökik urától, az adóssági perben hajtsa be követelését.⁴⁴

Ez hát a bizottság munkálata⁴⁵ — nagy- és középbirtokos nemesség állásfoglalásának, elsősorban azonban birtokos nemesség és kormányzat szempontjainak egyeztetése. Egészében véve a kérdés és a történelmi helyzet megdöbbentő meg nem értéséről tanúskodik. Magyarországon már évtizedek óta egységes úrbér szabályozza a jobbágy helyzetét, s a példa óhatatlanul feszítő erővel hat. Nem véletlen, hogy 1784-ben Zaránd az egyik tűzfészek, s a kis partiumi megye 1790 után is az marad, egészen 1848-ig — s, nem utolsósorban a hosszú történelmi előzmények folytán, akkor is. A francia forradalom akkortájt van a csúcsán, amikor Pelei kidolgozza javaslatát — s az erdélyi birtokos-nemesség ebben a helyzetben kívánja körömszakadtáig védelmezni a földesúri jogokat! Mert mi másnak nevezhetjük azt az elvi koncepciót, amely szerint a földesúr s jobbágy közt nem kétoldalú kötés áll fenn, hanem a jobbágy bűnéért szolgálatra vetett személy, a földesúr tulajdona, Werbőczy felfogása szerint, akinek e tézisére a munkálat nem egyszer hivatkozik, munkájának bérén kívül semmi sem illeti meg, s a földesúr csak annyit köteles átengedni neki, amennyi szoros megélhetéséhez elég (tegyük hozzá: ha ugyan elég) — azt a koncepciót, amely a birtokosi jogok és érdekek rögzítését tekinti főfeladatának, s a jobbágyot valami henye, tunya, rosszindulatú lényként kezeli, akit úgy kell ráhajtani a munkára? S mi másnak azokat a gyakorlati javaslatokat, amelyek 3 1/2 — 6 hold szántójú egész telkeket szabnának ki egy jobbágycsaládnak, ezzel ráadásul még jókorát hátrálva a bizottság 1793-i álláspontjától — s ez után a telek után, ami a magyarországi egész teleknek átlagban véve 1/4-ét — 1/5-ét teszi, heti 2 nap ígás vagy 3 nap kézirobotot szabnának ki, tehát ígásrobotban a magyarországi kétszeresét, kézirobotban is másfélszeresét? A korszerűtlenségnek, a hátrálásnak még szembetűnőbb jelei olyan javaslatok (amelyeknek pedig gyakorlati súlya a jobbágyra tán nem is akkora, mint az állomány megszabása), mint

országban is udvari szolgálatra kötelezik a jobbágyfiakat. Bánffy sietett is figyelmeztetni a Deputatiót: nemesi jogokat ne idegen törvényre hivatkozva védjenek. Az ő javaslatára korlátozták a munkára már alkalmas jobbágyfiak udvari szolgálatát 1 évre (a már jelzett fenntartással), határozták meg 7 évben a földesúr költségén kitanuló udvari szolgák vagy kézművesek szolgálatát uruknak, utalták az illetékes törvényhatóság hatáskörébe az oly viták eldöntését. A jobbágyfiú udvari szolgálatra vihető-e apja gazdaságából.

⁴³ Itt jegyezzük meg: Bánffy a munkálat fő részére tett reflexióiban megfontolandónak tartotta: nem kellene-e a jobbágy ez utóbbi kötelezettségét eltörlölni?

⁴⁴ Ezeken a javaslatokon ismét érezhető Bánffy kezenyoma. Ő szolgáltatja azt az érvet: a pénzen szerzett örökös jobbágy is csak úgy költözködhet, ha mást állít maga helyett. A Deputatio visszavetnéte urukhoz azokat a szolgákat, akik az örökös jobbágyság eltörlése után a képzésükre fordítottak megtérítése nélkül hagyták el azokat: Bánffy felhívja rá a bizottság figyelmét: ebből felesleges viták származnának, s az ily szolgában nem is volna köszönet — adóssági pert kell indítani ellenük.

⁴⁵ A munkálat alapjául szolgáló Pelei-referátum nem állt rendelkezésünkre: hozzászólásokból s az operatum végleges formájából kellett visszanyomoznunk. A hozzászólások közül Jósika Antalé (névtelenül), Turi és Drauthé Diaet. 1795: 183. sz. a. található, a névtelen véleménye a C. Urb. 31. csomójában. Bánffy György 1794. okt. 25-én külön-külön küldte meg véleményét a bizottságnak a munkálatról magáról, ill. függelékéről (G. Pr. 1794: 468, ill. 469); a Deputatio 1795. jan. 8-án szintén 2 külön felterjesztésben felelt ezekre (G. Pr. 1795: 8, ill. 9.). Maga a munkálat nyomtatásban is megjelent; mi egy, EK:AG 1810: 1410. sz. a. található nyomtatott példányát használtuk.

a földesurak elővételi joga a jobbágy termékeire és munkaerejére, a jobbágyfiak udvari szolgálatra kötelezése — a jobbágy lehető legteljesebb megkötése, ha már az örökös jobbágyság eltörlését törvénybe is kellett iktatni? Hátrálás az úrbéri panaszok tárgyalásának elvétele is a közigazgatási hatóságoktól.

A munkálat kidolgozója, említettük, Pelei Imre; a megmaradt hozzászólások közül egy szintén megyei „nemes”-é (Turi Sándoré), egy (a névtelen vélemény) feltehetően az; Drauthé, Erdély legnagyobb s legelőrehaladottabb városának követéé, teljesen jelentéktelen s egyben Brassó város mint *feudális birtokos* kiváltságainak, szokásainak védelme; főrangú személyek közül csak Jósika Antal s Bánffy állásfoglalása ismeretes. A „megyei nemesek” frontja, láttuk, eléggé egységes; az (egyébként is elsődlegesen középkori) polgárság kívülmarad a játékon, s a két főnemes mindegyike kormánytisztviselő is; rangjukkal arányosan érvényesülnek náluk a kormányzati szempontok. Így, *önmagukban véve* a dolgokat, még a reálnál is elkészerítőbb kép bontakoznék ki: a szűken vett érdekeiken túl látni nem tudó, még a *saját* nagyobb perspektívájú érdekeiig sem látó „megyei nemességgel” szemben a jozefinista iskolában felnőtt kormányférfiak képviselik a korszerűséget, a jobbágy helyzetének felvilágosultabb megítélését. Bánffynak valóban vannak észrevételei a telek mértékét illetően, meghagyná a jobbágy kezén a telki állományon felüli földet is, több vonatkozásban helyteleníti a kényszerítő eszközök alkalmazását, meggondolandónak tartja a jobbágy azon kötelezettségének eltörlését is, hogy az elköltözésekor állítson maga helyett mást; ha már nem is tudja megvédeni a jobbágypanaszok közigazgatási úton való intézésének elvét, legalább gyorsítaná az ily perek tárgyalását. Ezt a különbséget az ő álláspontja s a Peleiéké közt azonban reális értékére kell leszállítani. Bánffyt, jeleztük, *elsősorban kormányzati* szempontok vezették; így, mint a későbbiekben is, lehetőleg kerülni kívánt minden olyan megkötést stb., ami felesleges vitákra s ezzel igazgatási szervek megtakarítható tevékenységére vezethetett volna. Állásfoglalásának hatása ettől még objektíve pozitív lett volna e kérdésekben; még az sem változtatna ezen, hogy a kormányzati szempontok közt az előbbieknél fontosabb volt a vivum aerarium védelmének közismert elve. Itt azonban már felméri az a megfontolás: mit javasolt az *adó*t illetően az adóügyi rendszeres bizottság? Munkálata egyelőre nincs feldolgozva. A birtokosnemesség állásfoglalásából csak az ismeretes, hogy Turi László, az ellenzék legjelentősebb vezére nationalis militia-terve, a Diploma Leopoldinum-ban megjelölt mennyiségre szállítaná le az adót, s ez így háború idején is 1,1—1,2 millió frt-tal lenne kevesebb az ekkortáji átlagnál,⁴⁶ s ha ehhez persze egyéb állami terhek is járulnának, azok együttvéve is jóval kevesebbek lennének az 1794-ben valóban fennállóknál. Bánffy, mint az ügyek e szakaszában állást foglaló legmagasabb rangú *kormányférfii* véleményének értékét a két bizottság javaslatának s Bánffy *mindkettővel* kapcsolatos megjegyzéseinek mérlegelésével lehetne véglegesen értékelni. Ami azonban a legfontosabb: a *központi kérdésekben* az eltérés alig valamit Bánffy és Peleiék álláspontja közt — vagy éppen semmi. Bánffy kifogásolja ugyan a telki állomány mértékének megállapítását, *konkrét ellenjavaslata* azonban nincs, a jobbágy szolgálatának mértékével kapcsolatban pedig nincs érdemi megjegyzése. Megyei nemesek és kormányiszervek álláspontja eltéréseinek mérlegelésénél *ezt* kell elsősorban tekintetbe venni.

*

⁴⁶ Ld. erre a szerző „Az erdélyi jakobinusság kérdéséhez” c. tanulmányát (Történelmi Szemle 1965. 1. sz. és klny., Bpest 1965, 5. l.).

A Pelei-referátum felülvizsgálata még meg sem kezdődött, mikor Bánffy György 1794. május 14-i elnöki felterjesztésében azt javasolja: az egybehívandó országgyűlés tárgyai közé fel kell venni az 1790/1-ben kiküldött rendszeres bizottságok munkálatának tárgyalását, s jelzi: két más munkálattal együtt már az úrbéri is kész. Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár 1794. május 28-án felség-előterjesztést is tesz az ügyben.⁴⁷ A válasz késik, így a Kancellária az év szeptember 4-én újra javasolja: az országgyűlésen az összes már befejezett munkálatokat tárgyalják. Az állásfoglalás azonban nem egységes: Andreas Rosenfeld kancelláriai tanácsos különvéleményében, a kritikus időkre való tekintettel, számos munkálat tárgyalásának elnapolását javasolja, köztük az úrbériét is. Arra hivatkozik, hogy az új urbárium bevezetése eddig mindenütt s mindig számos vitára adott alkalmat földesúr és jobbágy közt, s ebben az ügyben úgyszólván az ország egész lakossága érdekelt — s egyik fél sem lesz teljesen megelégedve. Akkor kell majd elővenni az ügyet, amikor az uralkodónak egészen szabad lesz a keze a magánérdekből vagy önfejűségből az általános érdekű helyes intézkedések ellen forduló engedelmségre kényszerítésére. Az adott időpontot Rosenfeld nem tartotta erre alkalmasnak, s a Deputatio-tervet sem arra, hogy a jobbágnépet kielégítse, ez pedig az elégtelenség kitörésére vezethetne. A legjobbnak azt látta: rá kell venni a rendeket, hogy önként vállaljanak kötelezettséget jobbágyaik mérséklettel kezelésére, bajaikban támogatásukra; ezzel nyerjék meg amazok „odaadását és szeretetét” — az úrbér tárgyalását pedig halasszák jobb időkre. Teleki Sámuel külön felségelőterjesztésben próbálta ellensúlyozni Rosenfeld javaslatát: a tanácsosnak célzott személyes szűrés után (utalt rá, hogy az ő távollétében Rosenfeld elnökölt a Kancellária 1794. június 25-i ülésén, s ott nemesak az országgyűlés összehívása mellett foglaltak állást — megnyitásának napjára is javaslatot téve —, hanem a rendszeres bizottságok munkálatának tárgyalása mellett is) arra hivatkozott, hogy az országgyűlés már egybe van hívva, tárgyait a törvényhatóságok igen hevesen vitatják; az uralkodó törvényeikre, ill. az 1792-i országgyűléshez intézett leirat útján biztosították a rendeket a munkálatok tárgyalásáról — így kérdés, hogy el lehet-e halasztani vitájukat, csak azért, hogy nem kerülnek az országgyűlés napirendjét tárgyaló királyi előterjesztésekbe. A rendek felvehetnek a királyi előterjesztésekben nem szereplő tárgyakat is, így a munkálatokat is, s a napirendre kerülés e módja a kormányzat iránt kelteke bizalmatlanságot, a király tekintélyét kockáztatná — annál is inkább, mert I. Ferenc 1793-ban arra való hivatkozással nem hívta egybe az országgyűlést, hogy a munkálatok még nem teljesen készek. Rosenfeld azonban feltehetően jobban ismerte a birodalom legfőbb irányítóinak álláspontját, mint közvetlen hivatali felettese: I. Ferenc valóban úgy döntött, hogy a munkálatok közül csak a törvényhatóságok szabályozását tárgyaló s a bíraskodási munkálat tárgyalandó, a többieket „nyugodtabb időkre” kell hagyni.⁴⁸ S a tanácsos, szeptember 18-i újabb feljegyzésével, még azt is elérte, hogy a király még a törvényhatóságok szabályozásával foglalkozó munkálatot is törölte az országgyűlési előterjesztésekből.⁴⁹ A Kancellária többsége és a Gubernium álláspontja azonban közvetlenül az országgyűlés előtt mégis érvényre jutott: Bánffy Györgynek sikerült meggyőznie róla Barco tábornokot, a közelgő erdélyi országgyűlés királyi biztosát,

⁴⁷ EK: AG 1794: 2194.

⁴⁸ Uo. 1794: 3667.

⁴⁹ Uo. 1794: 3789.

hogy amennyiben csak a bíraskodási munkálat kerülne tárgyalásra, ez bizalmatlanságot keltene az uralkodók korábbi döntéseivel (a törvénycikkekkel, az 1793-i halasztó rendelettel) szemben. A gubernator hangsúlyozta a határőrség, az úrbérrendezés, az armalisták és egyházi nemesek adómentességének ügye különleges fontosságát. Barco október 20-án ez értelemben tett felségelőterjesztést I. Ferenchez. Az október 28-án ugyan Teleki Sámuelnek küldött kéziratában fenntartotta azt a döntését, hogy csak a bíraskodási munkálat tárgyalandó⁵⁰ — a következő roham azonban már áttörte a védelmi vonalat. Még Barco felségelőterjesztését megelőzve, október 18-án a Gubernium is felségelőterjesztésben sürgette a határőrkatonaság, az úrbér, az armalisták, egyházi nemesség adómentessége ügyének felvételét az országgyűlés napirendjére. Az úrbért illetően azzal is érvelt, hogy bevezetésének híre kiszivárgott a korábbi országgyűlésekről, s a jobbágy nép várja ezt. A Kancellária erre október 27-én újból a kész munkálatok tárgyalását sürgette a királynál. Új érvként még arra is hivatkozott, hogy a törvényhatóságok a munkálatok felvételére utasították követeiket. Rosenfeld most is fenntartotta a szeptember 4-i különvéleményében foglaltakat,⁵¹ most azonban ennek már nem volt súlya: I. Ferenc jóváhagyta a Kancellária javaslatát, s az országgyűlési előterjesztésekbe be is került a már bevezetett munkálatok tárgyalása.⁵²

Az 1794/5-i erdélyi országgyűlés azonban mégsem tárgyalta a tervezetet. Nincs módunk most részletesen foglalkozni vele: mi kötötte le az egyébként jelentős diéta figyelmét; csak a tényt regisztráljuk, hogy a munkálat nem került napirendre. A Gubernium ugyan 1795. január 9-én megküldte a már kinyomtatott munkálatot az országgyűlésnek, az ki is osztotta tanulmányozásra, több azonban nem történt.⁵³

A napirendre nem vétel állásfoglalás-értékű volt: a rendek nem találták sürgősnek a kérdés megoldását. Most már, minthogy 1795-től 1810-ig Erdélyben egyetlen országgyűlést hívtak össze: az 1809-it, s az csak a nemesi felkelés szervezésével foglalkozott, a kormányhatóságok véleménye vált döntővé az ügyben. Sürgősnek azonban láthatólag nekik sem volt sürgős. Teleki Sámuel csak 1797. február 3-án rendelte el Bánffy Györgynek az úrbéri munkálat felterjesztését a Kancelláriához,⁵⁴ a rendeletet azonban egyelőre csak a felterjesztés sorozatos újabb sürgetései követték.⁵⁵ Bánffy végre 1798. április 27-én felküldte az operatumot, s a Kancellária az év május 16-án felségelőterjesztést tett az ügyben.⁵⁶ Jó fél év telt el, mire I. Ferenc 1798. december 14-én Telekihez intézett kéziratával magát a munkálatot kérte fel a Kancelláriától azzal, hogy rendelkezni fog annak megvizsgálását illetően, s az december 21-én fel is terjesztette.⁵⁷ Eredmény egyelőre csak annyi mutatkozott, hogy I. Ferenc 1799. február 1-én azzal küldte vissza a Kancelláriának a tervezetet: továbbítsa a Guberniumnak, s az pontról-pontra adjon véleményt róla, a Kancellária

⁵⁰ Uo. 1794: 4141.

⁵¹ Uo. 1794: 4124.

⁵² Uo. 1794: 4140.

⁵³ OL — EOKL Diaet.: az 1794/5-i országgyűlés jegyzőkönyve.

⁵⁴ EK:AG 1797: 163.

⁵⁵ Uo. 1797: 4523. (1797. jún. 23.), G. Pr. 1798: 25 (1917. dec. 29.), EK: AG 1798: 1027 (1798. ápr. 13.).

⁵⁶ EK: AG 1798: 1431. (Az iratban csak Bánffy felterjesztése s az előadóív található; az utóbbi nem mond semmit a felségelőterjesztésben foglaltakról.)

⁵⁷ Uo. 1798: 3760.

pedig ezt saját javaslataival együtt 6 hónapon belül terjessze a király elé. A Kancellária ezt február 8-án közölte a Guberniummal, visszaküldve a munkálatot, s 3 havi határidőt szabva véleményének felterjesztésére.⁵⁸ A vélemény helyett azonban egyelőre más érkezett. Bánffy láthatólag attól tartott, hogy I. Ferenc rendeleti úton kívánja behozatni az urbáriumot, s azzal számolt, hogy ez kettős elégületlenséget vált ki: a rendek sérelmeznék a kérdés rendeleti úton való rendezését, annál is inkább, mert az bizonyos eddigi haszonvételeket elvenne a birtokostól. Ugyanakkor a jobbágyok is elégületlenek lennének egyes eddig ismeretlen terhek rájuk hárulása miatt, s így parasztmozgalmak kirobbanásától kellene tartani. Azok pedig annál is nehezebb kérdést jelentenének, mert a Birodalom háborúban áll, s a Monarchia más országainak tapasztalata szerint a szabályozáskor kitörő parasztmozgalmak ellen katonaságot kell kivezényelni, az pedig most hadbavonult, s Erdélyben különben is német ezredekre lenne szükség: az erdélyi ezredek legnagyobbbrészt jobbágyfiakból állnak, azok pedig kapcsolatban vannak Erdély lakosságával, s csak nehezítenék az úrbér bevezetését. Aggályait 1799. március 12-én jónak látta közölni a Kancelláriával is, azzal, hogy a Gubernium akkor kívánja véleményét nyilvánítani az ügyben, mikor a munkálat a törvényben előírt módon, azaz az országgyűlésen kerül tárgyalásra; a munkához egyébként is Erdély helységeinek, rész körülményeinek teljes ismerete volna szükséges, így a diéta végezhető el a legjobban. Meg kívánta nyugtatni a legfelsőbb kormánysszerveket: a Guberniumhoz kevés jobbágypanasz érkezik, a parasztok nyugton vannak, kevés okot adnak nekik a panasza, így az úrbér ügyével várni lehet a jövő országgyűlésig. Teleki Sámuel Karlsbadban tartózkodott, mikor 1799. június 15-én a felterjesztés a Kancellária elé került; így a Kancellária Eszterházy János mint ideiglenes elnök jelentésében kikérte az ő véleményét, mielőtt felségelőterjesztéssel őlt volna. Teleki június 25-én (rámutatva arra: a Gubernium az úrbér rendeleti úton való behozatalától fél) a Bánffy felterjesztésében foglaltakat oly súlyúaknak tartja, amelyek I. Ferenc elé terjesztendők.⁵⁹ A Kancellária július 11-i felségelőterjesztésében azt javasolta: a Guberniumot aziránt meg kell nyugtatni, hogy nincs szó rendeleti úton való úrbérrendezésről, s a Főkormánysszék annak idején az országgyűlésen is nyilváníthatja véleményét az ügyben, véleményét azonban terjessze fel. I. Ferenc távollétében az államtanács hagyta jóvá a Kancellária javaslatát, s az augusztus 16-án értesítette erről a Guberniumot.⁶⁰ Az azonban továbbra sem terjesztette fel véleményét, sorozatos sürgetések ellenére.⁶¹ Csak mikor I. Ferenc 1802. február 14-i kéziratával arra szólította fel Telekit, hogy a Kancellária teljes komolysággal közölje a Guberniummal: 1 hónapon belül terjessze fel a munkálatot, a további késedelemért felelős személyek illetménye felfüggesztésének terhe alatt,⁶² akkor mozdult ki végre az ügy a holtpontról: a Gubernium 1802. április 12-i kelettel közölte a munkálatot illető megjegyzéseit a Kancelláriával.

A Guberniumnál Koszta István tanácsos kapta referálásra a bizottsági munkálatot — a József-kor s az azt követő évtizedek egyik jelentős főhiva-

⁵⁸ Uo. 1799: 340.

⁵⁹ TS Pr. D. 31.

⁶⁰ EK: AG 1799: 2459.

⁶¹ Uo. 1800: 342 (1800. jan. 23.), 1533 (1800. ápr. 9., 3 havi haladék engedélyezése), G. P. 1801: 5477 (1801. jún. 11.), EK: AG 1801: 3734 (1801. nov. 12.).

⁶² EK: AG 1802: 443. (Teleki a Kancellária 1802. febr. 18-án e tárgyban a Guberniumnak küldött rendeletével egyidejűleg másolatban megküldte a Handbill-et Bánffynak.)

talnoka: román kismemes, aki II. József alatt eléri a guberniumi tanácsosi rangot, s II. József halála után is tartani tudja magát a Főkormányzóknél, elsősorban azért, mert mintegy szükség van valakire, akire kellemetlen, fáradságos, mások által nem szívesen vállalt ügyeket lehet hátrítani: vizsgálatokat istenhátamögötti vidéken, ahol ráadásul még nyugtalankodik is a lakosság — vagy könyvméretű, nagyfontosságú kérdéseket átfogó operatumok feldolgozását. Koszta feltehetően nemcsak saját ítéletét követve dolgozta ki véleményét; az ti. komolyabb vita látható nyoma nélkül ment át a Gubernium 1802. április 12-i ülésén. Bizonytalán tájékozódott tanácsostársai, elsősorban Bánffy álláspontjáról is, ismerhette Bánffy korábbi megjegyzéseit. Referátuma így a Gubernium egészének alapos állásfoglalásul vehető. Kiegészítést, változtatást mindenesetre kevesebbet javasolt, mint ami az 1799 februárja óta eltelt három év után várható lett volna.

A jobbágy felső telkével kapcsolatban egyetlen kérdést vetett fel: ha a belsőség 800 négyszögölön felüli részén, amelyet a tervezet szerint a külsőséghez csatolnának, gyümölcsfák vannak, s ezek termékeiből tizedet szednének, a jobbágyok inkább kívágnák a fákat. Így oly rendelkezést javasolt, hogy az ily gyümölcsösök legyenek tizedmentesek, de amennyiben az ily gyümölcsfákat kívágnák, s kukoricát vagy gabonát vetnének helyükön, *azok után* tizedet kell adni. Lényegesebb megjegyzései voltak a külsőség megszabásával kapcsolatban. Nem fogadta el a munkálathatalkulójának azt az alapelvét, amely a falvak határainak 3 fordulóra osztásával számolt,⁶³ pedig azt az új adórendszer bevezetése óta tett kormányintézkedések sem tudták elérni, hogy a határ mindenütt 3 fordulóra oszoljék. Magasnak tartotta azt a hozamot is, amely a munkálathatalkulóra szerepelt; az ti. a *termékeny* éveket vette alapul s nem az átlagot. Útalt arra is: a kalkuláció nincs tekintettel a zabvetésre. Így a munkálathatalkulóra 18 mérő vetésterület helyett 20-at javasol, aszerint szabná ki az állományt, hogy a határ 3 fordulós-e (ill. bevezethető-e a 3 fordulóra osztás) vagy sem. Az előbbi kategóriában csak az 1. osztályban emelné fel a szántóterület mértékét, 3 $\frac{1}{2}$ holdról 4-re, az utóbbiban a következőket javasolja:

1. osztály: 5 hold szántó,
2. osztály: 6 hold szántó,
3. osztály: 7 $\frac{1}{2}$ hold szántó.

A mezősgéi területeken, ahol bőven van föld, a földművelésen és állattartáson kívül azonban nincs beneficiuma a jobbágyoknak, egy 4. osztályt is felvenne (2 forduló esetén 10 hold szántó. 3 fordulóra 7 hold). A kaszálók mértéke esetén nem holdakban, hanem szénatermésük szerint állapítaná meg (arra hivatkozva, hogy egy hold föld, minősége szerint, 4—3—2 szekér szénát hoz), a következőképpen:

1. osztály: 8 szekeret termő kaszáló,
2. osztály: 10 szekeret termő,
3. osztály: 12 szekeret termő,
4. osztály: 20 szekeret termő.

(Ha egy hold kaszáló hozamának a vélemény által közöltek középtékét vesszük — holdanként 3 szekeret —, Koszta jóval több rétet javasol juttatni a jobbágyoknak, mint a munkálathatalkulót. Ugyanerre az eredményre jutnánk akkor is, ha pl. az 1. osztályban holdanként 4, a 2—3.-ban 3, a 4.-ben 2 szekér szénát termő rétekekkel számolnánk.) A telki állományba sorolná az irtásokat is az esetben, ha a földesúr eleget tett az irtások ügyét szabályozó 1791: XXVI. tc.-ben foglaltaknak. Helytelenítette a Deputatio azon javaslatát, hogy a földesúrnak legyen elővásárlási joga a jobbágya termékeire, azzal az indoklással, hogy ez csak felesleges viszánykodásra vezetne. Nem értett egyet azzal a korlátozással sem, hogy a jobbágy csak saját borából kocsmárolhat Szent Mihálytól újévig; arra hivatkozott, hogy régi gyakorlatként vagy földesúri engedély alapján a kocsmajog megvan a bort nem termelő helységeken is. Azt javasolta: ahol a parasztnak nincs saját boruk, ott a község vegye bérbe a kocsmát, s a bérösszeget fordítsák a község szükségleteire. A jobbágy földesúri szolgálatait illetően csak annyi volt a megjegyzése, hogy a jobbágyasszonyok 4 font durvább és 2 font finomabb fonjanak, ennek kapcsán leszögezendőnek tartotta az urbáriumban: a jobbágyasszonyok más szolgálatra nem kötelezhetők. Nem értett egyet a kényszernapszámmal a munkálathatalkulót által javasolt bevezetésével, azzal az indoklással, hogy a jobbágyot nem lehet elzárni a bérmunkavállalás lehetőségétől, s hogy ez csak fe-

⁶³ Ezt Bánffy is kifogásolta 1794. okt. 25-i megjegyzéseiben.

lesleges vitákra vezetne. Helyette azt javasolta: a „henye”, iszákos jobbágyokat fel kell jelenteni a járási tiszteknek, azok szabjanak testi büntetést rájuk, majd rendeljék őket a falusi utak javítására s más közmunkákra más vármegyékben s a többi lakosok helyett is.⁶⁴ Végül bővebben foglalkozott a jobbágy igazságtal-, ill. juh- és kecsketartásának kérdésével. Maga is elismerte azt, hogy a tehén- és juhtartást nem tanácsos megszorítani. Hivatkozott rá: Erdély legfőbb, majd-nem egyetlen kiviteli cikke a szarvasmarha, gyapjú pedig oly kevés van, hogy még a jobbágyok ruházatára s a kézművesek nyersanyagául sem elég. Mégis rendszabályokat kívánt hozni az igazságtal „megfelelő” elvégzésének biztosítására, s megkötéseket javasolt a juhtartásban. A jobbágy azon igazságtalokkal dolgozzék földesurának, mint magának, ha azonban nem tudja velük elvégezni azt a munkát, amit a heti 2 igazságtalban el kell látni, heti 3 napot robotoljon igazságtal. A juhtartást illetően korábbi guberniumi rendeletekre hivatkozott, elsősorban arra az 1798. évi, amely szerint földesúri helységekben a birtokosok, szabad helyeken az előljárók szabják meg: mennyi juh tartását bírja el a határ, a juhoknak külön legelőt kell kiszakítani, s a jobbágyok a juhtenyésztés miatt ne hanyagolják el a földművelést. Minthogy azonban a rendelkezést nem hajtották végre, erről gondoskodni kellene, azzal bővítve ki azt, hogy csak oly jobbágyoknak engedélyezzék a juhtartást, akiknek vannak igazságtaluk, vagy sem igazságtaluk, sem tehénük nincs. A 2 igazságtalal rendelkező jobbágy 10 juhot tarthat, 4-gyel 20-at, 6-tal vagy többel 40-et; a földesúri praediumokon a jobbágyok szerződés szerint korlátlanul tarthatnak juhot; a falu szerén lakó, de állománnyal nem rendelkező, tehenet tartani nem tudó jobbágyok 5-öt. A kecsketartást a legszegényebb szolgáló emberekre kívánta korlátozni. Ezek 1–2 kecskét tarthassanak, az 1790/1-ben kiküldött közigazgatási rendszeres bizottság által javasolt erdőrendtartás szerint — nyáron csak szántókon és bokrosokban, télen istállóknban. A birtokosok részesedését a közlegelőknben a helységben bírt antiqua sessio-k szerint határozta volna meg.⁶⁵

Ennyi hát a Gubernium mondanivalója: érdeminek csak a telki állomány szerény felemelésére tett javaslatot, a két elővásárlási jogra tett szerenésellen-propozíciók helytelenítését, másrészt a juh- és kecsketartás korlátozását tekinthetjük benne. Az első kettő *objektíve* kedvezőbb eredményt hozna, ha ugyan indokolása a vivum aerarium védelme, ill. az igazgatás felesleges megterhelésének elhárítása is; a juh- és kecsketartás korlátozása viszont érzékenyen érintené a jobbágynépet. Mindenesetre a Deputatio és a Gubernium álláspontja közt a távolság megint csak eléggé szerény, hasonlóan a bizottság és Bánffy álláspontjának korábbi különbségeihez. A szolgálat mértékét illetően a Koszta-javaslat hallgat, sőt az igazságtalal kapcsolatban még némi megszorítást is alkalmaz. A telki állományra tett javaslat is $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ (a 4. osztályban 4) holdnyi emelést javasol a szántóknban; viszonylag többet a kaszálóknban.

Az Erdélyi Udvari Kancellária együtt vette vizsgálatra a Deputatio munkálatát s a Gubernium véleményét. Az ügy referense Eszterházy János volt, Bánffy György sógora s Telekinek, akadályoztatása esetén, helyettese a Kancellária elnökségében. A tanácsos terjedelmes votum-ában igyekezett mindenütt tekintettel lenni a korábbi kormányrendeletekre és tervezetekre, ill. figyelembe venni a magyarországi úrbér előírásait is. Utal mindazokra az addigi vitákban már amúgyis az erdélyi paraszt javára túlhangsúlyozott különbségekre, amelyek a magyarországi és erdélyi jobbágy szolgálatai közt fennállnak.

A belső telket illetően egyetértett a Gubernium módosító javaslatával a belsőségekből a külsőségekhöz csatolandó gyümölcsösök tizedmentességére nézve. Még azt is hozzátette: a birtokosok ne kényszerítsék arra jobbágyaikat, hogy az ily földeket kukoricával vagy gabonával vessék be. A külső állomány meghatározásában a Gubernium javaslatát tette magáévá. A telki állományba akarta azonban számítani a jobbágy szőlőjét is. A jobbágy állományon felüli földjét illetően azt javasolta: ne vegyék el a jobbágytól, csak ha az „önként” akar lemondani róla;

⁶⁴ Ez természetesen visszaélésekre nyitott volna tág lehetőséget.

Itt jegyezzük meg: a Gubernium világosan kimondotta azt az elvet is, hogy az egységesen szabályozott tized *egész Erdélyben* bevezetendő. Ez tehát a tizednek az addig ettől mentes Székelyföldön való szedését is jelentette volna.

⁶⁵ A Gubernium megjegyzéseit a munkálatra ld.: EK: AG 1802: 1492.

a földesúr azonban az ily földet — az adó alatt lévén — nem allodizálhatja, más jobbágnak tartozik kiadni. A birtokosnak jobbágya termékeire való elővásárlási joga kérdésében utalt arra, hogy ezt a magyarországi urbárium bizonyos feltételekkel megengedi, az így Erdélyben is bevezethető volna; minthogy azonban maga is tartott tőle, hogy ebből felesleges viták erednek, a Gubernium véleményéhez csatlakozott. A kocsmárlás ügyében is egyetértett a Gubernium módosító javaslatával. Az erdőlés kérdésében a Kancellária 1784-i javaslatát ismételte meg: a jobbágyoknak „mérésékelt” (moderatus) erdőlést kell biztosítani saját szükségükre; ahol eddig eladásra hordhattak fát az erdőről, e haszonvételük maradjon meg. A robot *mértékét* illetően csak annyit jegyzett meg, hogy a subinquinus-ok⁶⁶ évi 12 napon szolgáljanak (a rokkantak, betegek kivételével), s fenntartandónak tartotta a korábbi, a behozandó úrbérenél előnyösebb szerződéseket. A robot teljesítésének *médjával* kapcsolatban már számos javaslata volt: az igásrobotot 4 ökörrrel kell teljesíteni, a földesúri gazdaságtól távollakó jobbágy az esetben, ha 4 napnál tovább szolgál egyvégtében, földesurától kapjon ellátást magának s állatának, s az ily robotot számításuk be a későbbi hetekben teljesítendő szolgálatába. A robot legalább ¼-ét (a magyarországi urbárium rendelkezéséhez hasonlóan) fenn kell tartani a téli hónapokra, a földesúri majortól távollévő jobbágnak meg kell engedni azt, hogy szerződjük urával; ez a törvényhatóság tiszttsége előtt történjék, s a szerződést a Gubernium hagyja jóvá. Az alodiaturával nem rendelkező földesúr jobbágyai taxát fizessenek; ennek megállapításánál vegyék tekintetbe azt, hogy a jobbágyoknak milyen kereseti lehetőségeik vannak, s az ilyen taxa kisebb terhet jelentsen a robotnál; az ilyen szerződéseket is a Gubernium hagyja jóvá, s időlegesen legyenek. A rendkívüli munkák (vadászat, halászat, levélhordás stb.) a robotba számítanak; a robotoltatásnál tekintettel kell lenni a jobbágygazdaság érdekeire is. A fuvarról illetően a magyarországi úrbér alkalmazását javasolta: 2 egésztelkes jobbágy fogjon egybe a fuvarban — ha 6—8 ökör szükséges, 3—4; az rendes úton történjék, s ne legyen két napnál hosszabb; nagy mezőgazdasági munkák idején ne hajtás fuvarba a szolgáló embert; ez a munka nem vihető át a következő évre, s meg sem váltható; a 2 napon felüli fuvar a robotba számítson; a szállítás-, vám-, rév- stb. költségeket a földesúr fizesse. A tized-, kilencedtermékeknek a jobbágy saját faluján túli fuvarozása robotjába számítson — javasolta. A roboton kívüli, fizetett kényszernapszám követelését éppúgy helytelenítette, mint a Gubernium; a „henye”, iszákos stb. jobbágyokkal szembeni kényszerítő intézkedésekre nézve is egyetértett azzal. A jobbágyasszonyok szolgálatát illetően azt javasolta: vagy kender- és lentizedet adjon a jobbágy, vagy felesége fonjon, a Gubernium által javasolt mértékben. A falusi bírák robotmentességét helytelenítette; szolgálatukért ahelyett, a magyarországi gyakorlat mintájára, fizetést javasolt nekik. A dáciák közt zab helyett 1 kupa vaj adását ajánlotta; s világosan ki akarta fejeztetni az urbáriumban: a tervezetben meghatározott dáciák egész telek után járnak, résztelkek után csak arányos részük. A tized kérdésében a 10-en aluli számú állatok megváltási összegén kívánt módosítani: bárányonként 4, gidánként 3, malacokonként 4, méhkasonként 6 krajcár váltságösszeget javasolt; emellett nem értett egyet a földjét műveletlenül hagyó jobbágy büntetésére tett javaslattal: ilyen esetben a törvényhatósági tisztekkel végeztetett volna vizsgálatot, s a vétkesnek talált jobbágyra rendkívüli robotot szabott volna ki, olyan ismétlődő esetekben pedig, ahol „javulásra” nem volt remény, a földet úriszéki eljárással vettette volna el a jobbágytól; azt azután más jobbágnak kellett volna adni. Le kívánta szöveztetni: ha az úrbérrendezéskor a jobbágnak kaszáló helyett szántót juttatnak, az ily területről ne legyen köteles tizedet fizetni; ha azonban az szántót rétté változtat, annak tizedét, kilencedét fizesse meg természetben. Nem értett egyet a Guberniumnak azzal a javaslatával, amely szerint oly helységekből, amelyeknek tizedkiváltásuk van, a telekállomány 1/10-del kisebb legyen az általánosnál. Az urbáriumba is bevettette volna a Bizonyos Punctumoknak a tizedelésre vonatkozó rendelkezéseit: a tizedet ne válogatva szedjék; a tizedbörletet fizető helységek a régi szokás szerint adják ezt, ahol nincs tizedbörlet, ott a földesúrra kell hagyni: vesz-e tizedet vagy sem; a tizedelés idejében történjék; a helyi tisztek évenként határozzák meg a tizedelés idejét, azzal, hogy amennyiben a földesúr nem tartja meg ezeket s ezzel kárt okoz a jobbágnak, az megértendő. Eszterházy egyetértett Kosztának a jobbágy igás szolgálatának szabályozását tárgyazó javaslataival; a juhok számának korlátozására, juhlegelő kiszakítására tett propositiójával is. Annyit tett hozzá: a bevett felekezetek papjai s a főbb földesúri tisztek nem tarthatnak több állatot a legelőn, mint az egésztelkes jobbágy; a tanítók, alsóbb földesúri tisztek, szolgák csak annyit, mint a féltelkes, a konvenciók földesúri tisztek csak uruk engedélyével tarthatnak állatot. A kecskék tartásának, a legelők antiqua sessio-k szerint kiosztásának kérdésében is csatlakozott hozzá. Az úrbérrendezés végrehajtását a Gubernium által javasolt s az uralkodó által megerősített királyi biztosok feladatává tette volna;

⁶⁶ Ebbe a kategóriába nemcsak a szó szoros értelmében „házatlan”, más hűzánál lakó zselélt szokás sorolni, hanem azokat is, akiknek volt valami lakóépületük, de belső teleknek tekinthető földjük még nem.

ezek a Gubernium alá lettek volna rendelve. Módosító, kiegészítő javaslatai voltak a szolgálatát megtagadó jobbágy büntetésének kérdésében: a 12 botütés megfelelőjéül az szzonyoknál 12 korbácsütést írt elő,⁶⁷ a botozás maximumául nagyobb vétség esetén 24 ütést javasolt, az idősebb jobbágyot veretés helyett elzáratta volna, erre azonban nem nagy dologidőben kellett hogy sor kerüljön. Az úrbéri panaszok intézésében nem tartotta megfelelően a spoliumperhez hasonló legrövidebb peres eljárást; azt javasolta, hogy a jobbágy panaszát az úriszék előtt kell felvenni, onnan az ügy a vármegye, majd a Gubernium elé legyen fellebbezhető. Az úrbérrendezés utáni első években a törvényhatóságok 3 havonként terjesszék fel a Guberniumhoz Urbarialia-jegyzőkönyveiket felülvizsgálatra. A nem az úriszék elé tartozó jobbágypanasz ügyében a törvényhatóság főtisztje vagy főbírája maga tartson helyszíni vizsgálatot s szolgáltasson igazságot a jobbágynek — ajánlotta; a jobbágyon az urbáriumban megszábotton túlit követelő földesúr ellen fiscalis per indítandó. A munkálat függelékében foglaltak közül a jobbágyfiak udvari szolgálata ügyében az uralkodónak ahhoz a döntéséhez igyekezett (legalább részben) igazodni, amely a kérdés vitatására okot adott. A király azért nem erősítette meg az 1790/1-i törvényjavaslat ezt tárgyaló szakaszát — írta —, mert az a szabad költözés elvével ellenkezni látszott, s panaszokra adott volna okot. Csak kiskorú jobbágyfiak mesterség megtanulására való felvételét tartotta megengedhetőnek, ezek tanulásuk befejeztével a törvényhatóság tisztje előtt kössenek önkéntes szerződést földesurukkal, s kitanítatásuk költségeinek megtérítésére néhány évig uruknál szolgálnak.⁶⁸ A függelékben foglalt másik két kérdésben még elutasítóbb volt: a köcsönnel szolgálatra kötelezettek, ill. pénzen vásárolt örökös jobbágyok ügye nem tartozik az úrbérrendezés kérdéséhez, a törvény értelme egyébként világos. Számos politikai megfontolásból nem tartotta helyesnek az örökös jobbágyosság eltörlése előtt földesúri udvarban felnevelt mesteremberek visszakövetelésére vagy tanítatási költségeik megtérítésére per engedélyezését.⁶⁹

Ez a Kancellária állásfoglalása; általában véve szélesebbkörű áttekintés terméke, mint a Koszta-javaslat. Eszterházy, említettük, gondosan feldolgozta a korábbi úrbéri vonatkozású kormányintézkedéseket és tervezeteket, tekintettel volt a magyarországi urbáriumra, s figyelme kiterjedt olyan problematikus részletkérdésekre is, amelyeket illetően a munkálat nem adott világos útmutatást. *Lényegében* azonban a Gubernium és a Kancellária álláspontja közt alig volt különbség. A telki állomány tekintetében javaslatuk *érdemben* azonos volt; a Kancellária még megszorításokat is ajánlott — a szőlőknek az állományba számítását, annak engedélyezését, hogy a paraszt „önként” mondjon le többletföldjéről. A jobbágy haszonvételei ügyében Eszterházy csak annyi engedményt javasolt, hogy a jobbágyok továbbra is hordhassanak eladásra fát az erdőről ott, ahol ez addig szokásban volt. A robot mértékét illetően csak a subinquinus-kérdésben volt különbség köztük, s abban, hogy a Kancellária megengedte volna a korábbi előnyösebb szerződések megtartását. A robotoltatás módjára vonatkozó előírások csak pontosabbá tették a szolgálatok képét, de nem jelentettek *súlyukban* lényeges változást. Ugyanez mondható el a többi jobbágyszolgálatok kérdéséről is. A Gubernium és a Kancellária egyetértett a földesúrnak jobbágya termékeire javasolt elővételi joga helytelenítésében, a kényszernapszám-javaslat elutasításában — s egyet a jobbágy igásállat-, juh-, kecsketartásának kérdésében is. A jobbágy büntetésének ügyét illetően a Kancellária javaslata csak pontosabban fogalmazott, mint a Guberniumé; az úrbéri perek intézésével kapcsolatosakat is csak gondosabban írta elő. A jobbágyfiak udvari szolgálat-kötelezettségét is csak részben nem fogadta el Eszterházy. Ismételjük: a két alapvető kérdésben, a telki állomány és a robot mértéke kérdésében Koszta és Eszterházy egyetértett; egyet a bizottsági munkálat két legszemetszűrőbb

⁶⁷ Az erdélyi feudális jog általában korbácsbüntetést mért ki asszonyokra oly esetekben, amelyekben a férfiak botozást szenvedtek.

⁶⁸ A javaslat (sokatmondóan) hallgatott róla: mi történjék akkor, ha a jobbágyból lett kézműves nem akar „önkéntes” szerződést kötni.

⁶⁹ Az Erdélyi Udvari Kancellária felségelőterjesztését (1803. jan. 20.) ld.: EK: AG 1810: 1410.

korlátozó javaslatát (a 2 elővásárlási jogot) illetően is. Amit tehát a Deputatio és a Gubernium álláspontjának különbségeiről elmondottunk, az egészében véve áll a Deputatio és a Kancellária véleményének eltérésére is.

Ezzel azonban az úrbérrendezés ügye újabb jó 7 évre le is került a napirendről. Az erdélyi birtokosnemességnek *ekkor* még annyira sem volt sürgős az úrbérrendezés ügye, mint az 1790-es évek első felében. 1784 emléke halványodott, Erdélyben a „belső béke” megszilárdult. Igaz, hogy egy-egy paraszti készülődés kósza hírére még hatóságok egész sora esett pánikba, fel egészen az Erdélyi Udvari Kancelláriáig — de *ténylegesen* nem történt semmi. A birtokosnemesség nem látta szorító szükségét a változásnak, annál is kevésbé, mert azzal, akármilyen lett volna is az urbárium, *valamit* mégis veszített volna, a paraszti helyzete szabályozottá, tehát jogállása is valamivel erősebbé vált volna vele szemben. De nem siettek a dologgal a Birodalom legfelsőbb irányítói sem. A vivum aerarium az elégtelenség erősebb *látható* jele nélkül viselte a napóleoni háborúk súlyos terheit, az urbáriumot csak országgyűlésen lehetett volna bevezetni, a Gubernium maga tiltakozott a rendeleti út ellen, az pedig újabb ellenzéki megnyilatkozásokra adott volna alkalmat — s magához az úrbérrendezéshez nem-erdélyi katonaságra lett volna szükség, az állandó háborúskodás közepette, a Birodalom egy távoli határvidékén. Mindez elégséges ok volt a dolog halogatására. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1803. január 20-i felségelőterjesztésére csak 1810. június 26-án, közvetlenül az 1810/1-i országgyűlés megnyitása előtt került rá I. Ferenc resolutio-ja: a munkálat a diéta elé terjesztendő, s miután a rendek kifejtették róla véleményüket, hozza meg majd a király döntését. Csak arra kívánta Bánffy felszólíttatni, kancelláriai elnöki rendelettel: mint-hogy a munkálat alapelvei lényegesen eltérnek a magyarországitól (a resolutio a robotnapok számának eltérése mellé furcsa módon az 1 hold föld egységesen 1600 négyszögölnek vételét s a fuvar minőségét sorolta), hasson az irányban a rendekre, hogy azok közeledjenek a magyarországi úrbér alapelveihez.⁷⁰

Most már az országgyűlésnek kellene döntenie a jó másfél évtizede kész munkálat javaslatairól, s az omenek nem a legjobbak.

Az országgyűlés legelső, 1810. július 9-i ülésén Bánffy György a királyi előterjesztéseket ismertetve, azt javasolja, hogy az 1790/1-ben kiküldött rendszeres bizottságok munkálatai közül előbb a Publico-Politicum és Judiciale-munkálatok veendőik napirendre, „mivelhogy az országnak szükségei ezekben állíttatván — meg, a Contributionale és Urbariale objectumokról ezekhez alkalmaztatva kelletik határozást tenni.”⁷¹ Ez már magábanvéve jókora halasztás: mindkét előresorolt tárgy akkora kérdéskomplexum, hogy tárgyalásuk hónapokig vehet igénybe. a rendek pedig, ahogyan ez az ülésen kívüli hangokból kivehető, még a rendszeres bizottság munkálatában foglaltakat is sokallják: nem értenek egyet annak az állományra, a szolgálatokra vonatkozó alapelveivel, a magyarországi úrbér elveinek még oly szerény alkalmazását is lehetetlennek tartják, amilyenre a munkálatban sor került, tartanak tőle: az egységes urbárium bevezetése költséges, időtrábló előkészületeket kívánna, felizgatná a kedélyeket, s az úrbér csak évek múlva jöhetne létre, közben a parasztnép közt megmozdulásokra kerülhetne sor, kivándorlási hullám indulhatna. Így a rendek nagyrésze arra az álláspontra helyezkedett, hogy egységes urbárium helyett

⁷⁰ Az 1810. jún. 26-i resolutio-t ld. uo. (Teleki Sámuel jul. 7-én e tárgyban Bánffyhoz intézett elnöki rendelete: uo.).

⁷¹ 1810/1: Jkv. 14. l.

csak maximálni kell a szolgálatokat, s a többit földesúr és jobbágy szabad egyezkedésre kell bízni. Bánffy György 1810. augusztus 31-én szükségesnek tartotta tájékoztatni Telekit az országgyűlési résztvevők hangulatáról e kérdésben, maga is csak általánosságban téve ígéretet rá: ha a tárgy napirendre kerül, oda fog hatni, hogy helyes határozatok szülessenek.⁷² A Kancellária 1810. október 5-én Bánffy jelentése kapcsán tett felségelőterjesztésében az egységes urbárium bevezetéséhez ragaszkodott (tegyük hozzá: annál is inkább, mert kevésbé érezte a rendek nyomását, mint Bánffy); a rendezés költségeinek csökkentésére azt javasolta: az úrbér előzetes összeírás nélkül is bevezethető [!], földesurak és jobbágyok egyaránt ismerik a telki állományt, s vita esetén az adótabella döntsön [!]⁷³, ha pedig a telek mennyisége körül továbbra sem szűnik meg a vita, az valamely törvényhatósági tiszt közreműködésével, az illető jobbágy jelenlétében kimérhető.⁷⁴ Nem tartott a jobbágyok megmozdulásaitól vagy kivándorlásuktól, hisz a rendezés előnyükre szolgált volna. Azt mindenesetre közhírré tette volna — bár ez egyelőre csak saját álláspontja volt, nem uralkodói döntés —, hogy a korábbi előnyösebb szerződések érvényben maradnak. Az esetben viszont, ha a rendezés elmaradásával csak a földesurak és jobbágyok szabad egyezkedése szabályozta volna az úrbéri viszonyt, a két érdekelt fél viszályaitól tartott, s ez esetben ő is a parasztmozgalmak, a kivándorlás rémét látta feltűnni a láthatáron. A Kancellária így oly értelmű rescriptumot javasolt intéztetni Bánffyhoz, hogy a király az úrbér mielőbbi létrehozását akarja, s ez szabad egyezkedés útján nem lehetséges, így Bánffy hasson oda a rendeknél, hogy vagy vegyék tárgyalásra a Deputatio munkálatát, s ha a telki állományt nem is, de legalább a szolgálatokat határozzák meg a magyarországi úrbér elvei szerint,⁷⁵ vagy a rendek dolgozzanak ki s terjesszenek fel más úrbért. I. Ferenc 1811. január 4-ig várt a döntéssel; akkor közölte a Kancelláriával, hogy fenntartja az 1810. június 26-i resolutio-jában foglaltakat, s újra arra kívánta utasíttatni Bánffyt: hasson oda, hogy a rendek a magyarországi úrbér elveivel lényegében megegyező, Erdély helyi körülményeinek megfelelő úrbért alkossanak.⁷⁶

Közben pedig az udvar más úton is meg kívánta sürgetni a rendszeres bizottsági munkálatok, köztük az úrbér ügyének előrehaladását. Kolowrat erdélyi főhadiparancsnok, az országgyűlés királyi biztosa biztonnyal felsőbb intencióra vetette 1810. december 17-én az országgyűléshez intézett levelében a rendek szemére: a diéta ötödik⁷⁷ hónapja ül együtt, s még nem írt fel a királyhoz az előterjesztéseket vagy a rendszeres bizottsági munkálatokat illetően, s sürgette az előrehaladást azzal, hogy különben a rendekre hárul a felelősség, ha a gyűlést az egyes tárgyak befejezése előtt be kell zárni.⁷⁸ Az országgyűlés azonban egyelőre

⁷² EK: AG 1810: 2101.

⁷³ Ennek az elvnek az alkalmazása katasztrofális következményekre vezetett volna. A jobbágyok ti. az adó elől lehetőleg minél több földet eltitkoltak, — ha tehát vita esetén az adótabella döntött volna, ez óhatatlanul a jobbágy megrövidülését hozta volna magával.

⁷⁴ Ez a javaslat sem volt a legszerencsésebb; biztonnyal rengeteg igazgatási teendőt okozott volna.

⁷⁵ Ez (a resolutio-ból is feltehetően) még nem jelentette a robotnapok számának a magyarországi mértékre szállítását.

⁷⁶ A Kancellária 1810. okt. 5-i felségelőterjesztését és I. Ferenc 1811. jan. 4-i resolutio-ját ld.: EK: AG 1811: 25. (Teleki Sámuel 1811. jan. 11-i elnöki rendeletében szó szerint közölte a döntést Bánffyval.)

⁷⁷ Valójában hatodik.

⁷⁸ 1810/1: Jkv. 229—230. l.

csak a Guberniumnak küldte meg a levelet december 18-án, azzal a megjegyzéssel, hogy felelni fognak rá, s azt is közlik majd a főkormányzósékkal.⁷⁹ A Gubernium jó kéthetes késéssel, 1811. január 1-én felelt. Maga is helytelenítette az országgyűlési tárgyalások előrehaladásának lassúságát [!]. Azt javasolta, hogy a diéta a hátralevő munkálatok megvizsgálására küldjön ki (minden natio tagjaiból választva) szakértői bizottságokat, ezeknek bizonyos alapelveket adva utasításul. Az úrbért felülvizsgáló bizottságnak eléggé semmitmondó utasítást javasolt: a jobbágy szolgálatát s telki állományát úgy kell meghatározni, hogy kiki megfizethesse adóját s földesúri tartozásait, s magának is maradjon elég élelme s ideje munkájára; a jobbágyot biztosítani kell arról, hogy a munkájával megszerzettek őt illetik, attól senki sem foszthatja meg önkényesen.⁸⁰ Az országgyűlés csak jó másfél hónap múlva, 1811. február 22-én hozott elvi határozatot a bizottságok kiküldésére,⁸¹ s február 28-án jelölte ki a maga részéről az úrbéri munkálatot felülvizsgáló referensbizottság tagjaiul Bánffy Pált, Henter Antalt, Mikes Zsigmondot, Mara Lőrincet, Sándor Jánost, Teleki Józsefet, Wass Sámuel, Thoroczkai Pált, Kemény Simont, Somai Sándort, Nagy Mihályt, Kovács Ferencet, Gál Mózes, Krausz Jánost és Peille Vencelt; a Gubernium közölte, hogy a maga részéről is tagokat kíván küldeni a bizottságba,⁸² s március 1-én delegálta is Bethlen Gergely tanácsost, Turi István és Lészai Lőrinc titkárt.⁸³ Bánffy György a referensbizottságok működésének meggyorsítására március 2-án az országgyűlésben tett bejelentése szerint úgy rendelkezett, hogy a Gubernium hétfőn, szerdán és pénteken tartsa üléseit, hogy a referens bizottságok a többi napokon ülésezhessenek (azokban ti. a Gubernium tanácsosainak s titkárainak többsége le volt kötve), s azt javasolta a diétának: maga is a Guberniummal azonos napokon tartsa üléseit. A rendek ezt el is fogadták.⁸⁴

Majd három hónappal Kolowrat levele után, 1811. március 8-án a referens bizottság végre megkezdte munkáját, Bethlen Gergely elnöklete alatt. Tagjai közül hárman már 1793—4-ből ismerőseink: Kemény Simon, Mara Lőrinc és Sándor János már a munkálatot kidolgozó rendszeres bizottságnak is tagja volt;⁸⁵ mást azonban nem is nagyon mondhatunk el a munka résztvevőiről, egyikük jelentős politikai tevékenységéről sincs tudomásunk. S a bizottság egyes tagjainak véleménye egyes esetektől eltekintve amúgysem tisztázható: a jegyzőkönyv nem közli névszerint a hozzászólásokat.

A szerv, március 8-i formai megalakulása, majd a munkálat felolvasása és az úrbéri viszonyokat illető korábbi királyi rendeletek, a Bizonyos Punctumok és más előírások ismertetése után március 14-én kezdte meg a munkálat részletes vitáját. Az I—II. részhez nem fűzött érdemi megjegyzéseket; a III. résznél azonban már az a kérdés merült fel: egyáltalán elfogadják-e tárgyalási alapul a rendszeres bizottsági munkálatot? A referens bizottság tagjainak egy része azzal érvelt, hogy Erdély helységei között nagyok az eltérések. Vannak havasalji és mezősegi, bortermelő és bányászhelységek; még a pusztán földművelő és állattenyésztő helységek közt is

⁷⁹ Uo. 230. l.

⁸⁰ Uo. 243—246. l.

⁸¹ Uo. 405. l.

⁸² Uo. 421—423. l.

⁸³ Uo. 425. l. A Gubernium 1811. márc. 11-én úgy módosította határozatát, hogy Turi István helyébe Bánffy László tanácsost jelölte. Turi neve március 11. után még kétszer szerepel a bizottság jegyzőkönyvében; Bánffy bizottsági tevékenységének nincs nyoma.

⁸⁴ Uo. 428. l.

⁸⁵ Megjegyzendő: az országgyűlésen két Sándor János szerepel: egy királyi táblai ülnök és egy regalista; az utóbbi azonos a rendszeres bizottság tagjával. A bizottság névsoránál sem az országgyűlés jegyzőkönyvében, sem a bizottságban nincs feltüntetve, hogy melyikükről van szó; feltehető, hogy az úrbér kérdése régi szakértőjének tekintett regalistáról.

eltérések vannak a föld termékenysége és mennyisége tekintetében. Így aligha lehetne biztonságos osztályozást végezni köztük — másrészt pedig a jobbágy nép mintegy hallgatólagos szerződésben áll földesuraival a szolgálatokat illetően. E párt egyik része azt javasolta, hogy classificatio helyett a telki állomány és a szolgálatok felső és alsó határát kellene megszabni. A másik rész az úrbérrendezéssel szemben a földesuraknak és jobbágyoknak a szolgálatokra vonatkozó szabad egyezkedése mellett állt ki. A bizottság többsége viszont úgy vélte, hogy az állomány és szolgálat felső és alsó határának megszabása nem kevesebb munkát kíván, mint maga a classificatio, a jobbágypanaszok többségére eddig is a szolgálatok egyenlőtlensége s az állomány ki nem szabása adott okot, s a jobbágyok hallgatólagos beleegyezése nem tekinthető konstans tényezőnek. A földesurak s jobbágyok szerződésének elve annál kevésbé szentesíthető törvénnyel, mert az esetben a jobbágy nép, a szabad költözködéssel nyert joga alapján, állandóan vándorolna. A birtokosoknak visszaélésekre lenne módjuk a szerződéskötéseknél, az egyes földesurak elesábitának egymás jobbágyait, a nagyobb állományt juttatni s kevesebbet szolgáltatni képes nagybirtokosok a kisebbekét,⁸⁶ így a jobbágy szolgálata csökkenne, a jobbágy nép ellustulna, a földesurak magtárai (innen segítik inség idején jobbágyaikat) kiürülnek,⁸⁷ a földesurak is kárt szenvednének, a szerződésekből perek végtelen sora származnék,⁸⁸ s jobbágy és kincstár egyaránt károsodnék miattuk. Az előbbi állandó bizonytalanságban élne aziránt, hogy mikor teszik ki telkéről, így nem építkeznek, nem javítanák a földeket, a költözések is ártalmára volnának. A kincstár viszont amiatt szenvedne kárt, mert a módosabb gazdák „ellustulnának” ily körülmények között, s az állandó vándorlásban is elszegényedve képtelenek lennének adójukat fizetni. Így végül is elfogadták tárgyalási alapnak a rendszeres bizottság munkálatát — s aztán majd két hónapig, 1811. május 4-ig nem tartottak újabb ülést. A hosszú megszakítás okára nem utal a jegyzőkönyv; kézenfekvő azonban, hogy a devalvációs pátenis kihirdetése (1811. március 15-én, a referens bizottság utolsó márciusi ülésének másnapján) teremtett olyan hangulatot a diétán, amelyben az úrbér ügyének tárgyalása lehetetlen volt. Május 4-én a bizottság elfogadta a szolgálat mértékének a munkálat III. részében foglalt általános meghatározását. Május 7-én került napirendre a telki állomány ügye: a referens bizottság is 800 négyszögölben állapította meg a belsőség mértékét. Ha az ennél legfeljebb 100 négyszögöllel volt több, azt a jobbágy kezén hagyta volna; ha többel, a földesúr ezt nem volt köteles a jobbágy külsőségéhez csatolni.⁸⁹ A külsőségeket attól függetlenül határozta meg, hogy a helységben 2 vagy 3 forduló van-e; a következőket javasolta az állomány méretéről:

1. osztály: 4 hold szántó, 2 hold kaszáló,
2. osztály: 5 hold szántó, 2 $\frac{2}{3}$ hold kaszáló,
3. osztály: 6 hold szántó, 3 $\frac{1}{2}$ hold kaszáló,
4. osztály: 8 hold szántó, 4 hold kaszáló.

A javasolt állomány tehát a szántók tekintetében valamivel magasabb a munkálatban tervezettnél, különösen a 4. osztály beiktatásával, de kevesebb a Koszta-javaslatban foglaltnál. A rétek vonatkozásában csak annyiban van ettől eltérés, hogy a referens bizottság és Koszta javaslata közt nagyobb a távolság. A felülvizsgáló szerv emellett kimondatta volna, hogy a telek kiszabásánál nem kell tekintetbe venni: kaszálnak-e sarjut; a külsőségekbe számolta volna a szőlőket is, egy hold szőlőt 2 hold szántóval vagy réttel véve egyenértékűnek, s kimondva, hogy a földesúr az urasági földön telepített szőlőt továbbra is visszaválthatja. Engedélyezte volna a földesúrnak, hogy az ökrök helyett tehénekkal szolgáló jómódú jobbágyoktól elvehesse kaszálójuk $\frac{1}{3}$ -át, s fenntartotta volna azt az elvet, hogy a birtokos osztály esetén, „alia etiam utilitatis ratione” elveheti a jobbágy belső és külső telkét. A május 9-i ülésen megvitatták a jobbágyok haszonvételeit. A bizottság is elvetette a földesúrnak jobbágya termékeire való elővásárlási jogát célzó javaslatot. Úgy határozott, hogy a parasztnak térítés járjon melioratio-ért s építményeiért, vagy jogában álljon eladni ezeket. Azt javasolta, hogy ahol nagyobb a legelő, a jobbágy ne csak házi szükségleteire tartott állatainak kapjon ezt. A lehetőség szerint kereskedésre is engedélyezte volna a jobbágy erdőlést. Ingyen vagy mértékelt taxa fejében juttatott volna neki makkoltatást. Meghagyta volna neki nádlását ott, ahol eddig élt vele. Nem korlátozta volna a jobbágy Szent Mihály és Újév közti kocsimáltatását saját bora eladására s a bortermő helységekre, ha-

⁸⁶ Ezek az érvek az egységes urbárium mellett (emlékezzünk rá) már az 1794-i névtelen véleményben is szerepelnek. A névtelen vélemény szerzőjéül Sándor Jánost feltételezzük; valószínű, hogy 1811-ben is ő argumentált így.

⁸⁷ A munkálat sokszor hivatkozott elvével állunk szemben.

⁸⁸ Ez ismét az 1794-i névtelen vélemény érve.

⁸⁹ A bizottság itt több részletkérdést is szabályozott: ha a belső telkekből kihasítottak, a maradék akkora legyen, hogy a jobbágy megfordulhasson rajta szekerével, s lehetőleg a kaszálóból vegyenek el: ha gyümölcsöst vesznek el belőle s adnak más jobbágyoknak, s az kivágja a fákat; a helyükön vetett kukorica, gabona után tizedet adjon.

nem mindenütt megengedte volna ezt. Jogot kívánt biztosítani a parasztnak különböző háziipari tevékenységek (mész-, szénégetés, fazekasság, feldolgozás stb.) gyakorlására s termékeik eladására, pálinkafőzésre, tutajozásra, bányászatra, a sóskutak használatára. Május 14-én, 16-án és 18-án tárgyalta részletesen a jobbágszolgálatok kérdését. A robotot illetően nem volt érdemi megjegyzése. A hosszú fuvart beszámította volna a jobbágy heti szolgálatába. Eltörölte volna a földesúri bor kocsmálásának kötelezettségét, azzal az indokolással, hogy ez jólelkű jobbágyokat is megrontott, s a jobbágy-kocsmárosok nem is tudnak rendesen elszámolni. Azt javasolta helyett: a földesúr szerződéssel adja ki bérbe a kocsmát. Állást foglalt a roboton felüli kényszer-napszám annyit ostromolt elve ellen. A fonást illetően is kimondta volna azt az elvet, hogy a 6 font fonal adásával csak az egészszelkes jobbágyok asszonyai tartoznak, a többiek arányosan kevesebbet adnak, s a kenderrel kapcsolatos egyéb szolgálatokat eltörölte volna, ill. a robotba számítását javasolta. A tized kérdésében a 10-en aluli számú állatokat 6 kr-jával váltatta volna meg (érepénzben számítva). Végül ő is kimondta volna azt az elvet: e szolgálatokat (beleértve tehát a tizedet is) az összes erdélyi jobbágyok egyképpen tegyék, tekintet nélkül régi szokásokra, urbáriumokra stb. A május 18-i ülésen tárgyalták meg a végrehajtás kérdéseit is: a bizottság itt a munkálattal értett egyet. Május 21-én a felülvizsgálók végeztek a munkálat függelékével is: úgy vélték, hogy az örökös jobbágság eltörlése után a jobbágyfiak csak szabad szerződés alapján állíthatók udvari szolgálatba. Nem láttak módot a szabad költözködés elől magukat szolgálatra lekötött jobbágyok vagy az értük kifizetett pénz nehézség nélküli visszakövetelésére; a pénzen vásárolt örökös jobbágyok ügyében sem tartották lehetségesnek a birtokosi igények támogatását.⁹⁰

A munkálat átment hát a harmadik (s egyben az utolsó) felülvizsgálaton is. A referens bizottság 1811. május 4. és 21. közt, 2 és fél hét alatt végezte el azt, ami miatt a Guberniumnál jó 3 évig, az Erdélyi Udvari Kancelláriánál fél évig állt az ügy — s megjegyzéseinek mértékét véve tekintetbe, nem végzett kevésbé alapos munkát azoknál. A bizottság munkájának mérlege: a telki állomány tekintetében minimális engedmény a jobbágnak a Deputatio által javasoltakhoz képest — s visszalépés a Gubernium és a Kancellária által ajánlottakhoz mérve; a robot kérdésében az övé már a harmadik „igen” szavazat volt a munkálat javaslatára; a 2 elővásárlási jog kérdésében a Gubernium és a Kancellária álláspontjához csatlakozott, bizonyos engedékenységéget mutatott a jobbágy haszonvételei s egyes mellékes szolgálatai kérdésében, s minden korábbinál messzebb ment a jobbágyfiak udvari szolgálata ügyében. Mindennek elérése, a bizottság 1811. március 14-i ülésének vitáit figyelembevéve, alighanem Bánffy Györgynek került nem kevés munkájába; a referens bizottság és a kormányhatóságok véleményének bizonyos egyezései erre engednek következtetni.

A bizottság jegyzőkönyvét elnöke, Bethlen Gergely a Guberniumnak terjesztette fel; az jókora késéssel, 1811. június 26-án adta át azt a rendeknek. Azok akkor úgy határoztak, hogy előbb a függőben lévő tárgyakat (a Publico-Politicum-ot és a Judiciale-t) fejezik be és terjesztik fel, s aztán veszik fel, a maga rendjén, az úrbéri tárgyat.⁹¹ Ez egyben azt is jelentette, hogy a munkálat egyszersmindenkorra le is került a napirendről. Az országgyűlés egy éve ült együtt, a rendek már terhesnek érezték a diétai munkát, országgyűlési költségeiket hányták fel, azok a követek pedig, akik kaptak napidíjat, s az országgyűlés fenntartása egészében véve több mint havi 25 000 Ft-ba kerültek az országnak, egyes törvényhatóságok működése, a főispánok az országgyűlésen lévén távol, megállt, tartani kellett tőle, hogy a gyűlés résztvevői az aratás kezdetével (ez Erdélyben július végére esett) jórészt hazautaznak birtokukra, s inkább fizetik a bírságot, mintsem hogy elhanyagolják gazdaságukat. A rendek azt is nyíltan hangoztatták: az adó ügyében nem tudnak határozott döntést hozni, míg az új bankjegyek értéke nem alakul ki. Bánffy György most is tájékozva volt az országgyűlés

⁹⁰ A bizottság ülésjegyzőkönyvét ld. Diæt. 1811: 144.

⁹¹ 1810/1: Jkv. 605—6. l.

hangulatáról, s nem kerülhetett nagy fáradtságába az elmondottak alapján meggyőzni Stipsich altábornagyot, Erdély új főhadiparancsnokát s egyben az országgyűlés királyi biztosságában is Kolowrat utódát, hogy ily körülmények közt a legjobb a közigazgatási és bíraskodási munkát felterjesztése után (ez rövidesen várható volt) feloszlatni az országgyűlést, s talán 1812 tavaszán hívni újra egybe.⁹² Arról Bánffy nem beszélt, amit pedig nyilván tudott: az adóügyi munkálatok vitájában elkerülhetetlenek lennének az éles támadások a kormány ellen a devalváció miatt. Arról még kevésbé, amit csak 1812 elején írt meg Teleki Sámuelnek: a rendek a devalváció miatt úgy vélték, hogy az adott időpontban nem bocsátkozhatnak a földesúr—jobbágy-viszony megváltoztatásába.⁹³ A Kancellária pedig 1811. július 19-i felségelőterjesztésében maga is jónak látta támogatni Bánffy és Stipsich javaslatát, annál is inkább, mert az adóügyben szerinte is csak akkor lehetett megalapozott munkálatot készíteni, ha az új bankjegyek értéke már megállapodott, s a munkálat tárgyalása egyébként is nehézségekbe ütközött volna: a kormány adóemelésre készült, csak I. Ferenc döntése hiányzott még.⁹⁴ Az országgyűlést így feloszlatták anélkül, hogy az úrbéri rendszeres bizottság munkálata tárgyalásra került volna — s az ezzel egyszer s mindenkorra le is került a napirendről. Erdélyben 1811 után 23 évig nincs országgyűlés, s közben (1819/22 közt) a kormányzat már másképp próbálkozik a kérdés megoldásával.

Az 1793—1811-i úrbérrendezési kísérlet általános értékelésénél nem kívánunk mindazok ismétlésébe bocsátkozni, amiket a korábbiakban elmondottunk; csak utalunk a munkálatról s a különböző felülvizsgáló szervek álláspontjáról többhelyütt előadottakra. Az úrbérrendezési kísérletek menetébe nincs mód még véglegesen beállítani ezt a rendi kiindulású próbálkozást; közvetlen elődjének, II. József erdélyi úrbérrendezési kísérletének története még ismeretlen — 1819-22-ben azonban már megtörténik az a lényeges előrelépés, hogy a kormány a magyarországi mértékre akarja leszállítani a robotot (heti 1 nap ígás- vagy 2 nap kézirobot az egésztelek után). Ami a kísérletnek a korszak politikai élete egészében való helyét illeti: azt kell mondanunk, hogy az erdélyi birtokos nemesség etekintetben, a politikai élet legfontosabb kérdésében, ókonzervatívnak bizonyult. S a birtokos nemességnek még a legjava sem mutatta látható jelét annak, hogy az osztály zömének álláspontján felülemelkedik. Az a mozgás, amely Erdélyben 1790 előtt megindul, s 1790-ben már a felszínen mutatkozik, a nemzeti kultúra fejlesztése terén olyan emlékezetes eredményeket produkál, mint a Nyelvvelő Társaság, a Nemzeti Színház létrehozásának kezdetei; — nemesi modernizálódás 1794-ben a Diana Vadász-társaság programjái, a nemzeti függetlenségi tervek 1794/5-ben Türi planum militare-jáig jutnak el — mindennek hiába keressük paralleljét az úrbéri kérdésben. A Türi, az idősb Wesselényi, Tholdalagi László köré csoportosuló ellenzéki élgárda képviselői nem ülnek ott az úrbéri bizottságban,⁹⁵ nincs látható nyoma annak sem, hogy konkrétan

⁹² Stipsich e tárgyban tett 1811. júl. 1-i felségelőterjesztését ld.: EK: AG 1811: 1529.

⁹³ Ld. erre nézve Teleki Sámuel egy keltezetlen feljegyzését (TSPr. DDD. 1.)

⁹⁴ EK: AG 1811: 1529.

⁹⁵ A Diana-Vadásztársaság tagjai közt szerepel egy Sándor János nevű; az azonban tisztázatlan, hogy ez a guberniumi titkár és későbbi táblai ülnök Sándor János-e, vagy az úrbéri rendszeres bizottság tagja.

foglalkoztak volna az úrbér kérdésével. Az 1790-es évek erdélyi ellenzéki mozgalma épp a legfontosabb politikai kérdésben nem tudott olyan magaslatra emelkedni, amelyet más vonatkozásokban elért — még addig sem, hogy Magyarországot úgy-ahogy utólerje. S ahogy az 1790—5-ös hullám elcsendesedett, úgy vált egyre kevésbé fontossá rendelkeznek s kormányának egyaránt az erdélyi úrbérrendezés ügye. *Quia non movere*, Erdélyben viszonylagos „belső béke” uralkodott, de 1784 után ez már nagyfokú konszolidációnak tűnt — és sem a jozefinista iskolán nevelkedett s annak bizonyos etikai hagyományait később is őrző, de a ferenci abszolutizmus elveihez s módszereihez is igazodó s nem utolsósorban öregedő kormányférfiak (Bánffy 1793-ban 46 éves, 1811-ben 64), sem az 1795-i szétugrasztás után visszahúzódó, majd pár év múlva részben igazgatási tisztségekbe kerülő vagy visszakerülő — s természetesen Bánffyékkel együtt öregedő egykori ellenzéki vezetők nem figyeltek fel rá, hogy a helyzet a viszonylagos nyugalom időszakában hogy romlik tovább. Abból a magatartásból, amellyel kormány és birtokos nemesség 1793 és 1811 közt az úrbér kérdését kezelte, érthetőbb az erdélyi birtokosnemesség 1819/22-i állásfoglalása az úrbér kérdésében — de Bánffy és a Guberniumé is. 1793—1811 végeredményben szomorú szakasza annak a szomorú „fejlődésnek”, amely végül is 1848-ig nem vezet el az úrbérrendezés gyakorlati megoldásáig — s az 1848 őszi katasztrófához vezet.

Forrásainkat általában rövidítve közöljük. A rövidítések feloldása:

OL = Országos Levéltár

EK = Erdélyi Udvari Kancellária Levéltára

EOKI = Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak

C. Urb. = OL — EOKL — *Commissio Urbarialis*

Diaet. = OL — EOKL — *Diaetalia*: iratok

EK: AG = OL — EK — *Acta Generalia*

1810/1: Jkv — Az erdélyi nagy fejedelemség MDCCCIX dik Esztendőről MDCCCX-dikre által-nyújtatott, és Sz. Jakab havának 9 dik napjától fogva, Kolozsvár városszában folytatva tartatott országos gyűlésének jegyző könyve (Kolozsvár 1811).

G.P. = OL — EOKL — *Gubernium Transylvanicum (in Politicis)*: ügyiratok.

G.Pr. = OL — EOKL — *Gubernium Transylvanicum: Praesidialia*.

TSPr. = OL — EK — *Acta Praesidialia cancellarii Samuelis Teleki*.

Ж. ТРОЧАНИ

К ИСТОРИИ ПОПЫТОК ПО ОПРЕДЕЛЕНИЮ РАЗМЕРОВ ПОВИННОСТЕЙ КРЕПОСТНЫХ В ТРАНСИЛЬВАНИИ

(Деятельность комиссии по определению размеров повинностей, созданной государственным собранием 1790—1791 годов и судьба результатов ее работы)

Резюме

В статье разработан один из моментов попыток к определению размеров повинностей крепостных в Трансильвании, *первый существенный шаг помещного дворянства Трансильвании* в этом направлении. Государственное собрание 1790—1791 годов делегировало комиссии в целях разработки отдельных вопросов, обсуждение которых государственным собранием не было возможным без соответствующей подготовки; к ним относился и вопрос об определении размеров повинностей крепостных. Основные принципы своей деятельности комиссия разработала весной 1793 года: полный надел крепостного крестьянина (в зависимости от классификации отдельных местностей) определялся в 4—10 хольдах пахотной земли и 1 1/2—3 хольдах сенокоса, барщина же, выполняемая крепостным крестьянином — в 2 днях тягловой или 3 днях работы вручную в неделю. На основе этих основных принципов, а также замечаний трансильванского губернатора

Дьёрдя Банфи, относившихся прежде всего к мелким размерам наделов, в 1793—1794 годах был разработан основной реферат среднепоместным дворянином с севера Трансильвании Имре Пелеи, посвященный вопросу об определении размеров крепостных повинностей. Прения по проекту в комиссии произошли в 1794—1795 годах. Согласно окончательному проекту полный надел крепостного крестьянина был определен в 3 $\frac{1}{2}$ —6 хольдах пахотной земли и 1 $\frac{1}{2}$ —3 $\frac{1}{2}$ хольдах сенокоса, относительно размеров повинностей крепостных комиссия придерживалась решения 1793 года, определив повинности батраков в 25—35 днях работы в год; помимо этого, подробные указания были даны относительно размеров других повинностей крепостных крестьян. В общем и целом в проекте проявляется значительно меньше великодушия, чем в определении размеров крепостных повинностей в Венгрии: с крепостных наделов, составлявших $\frac{1}{4}$ или $\frac{1}{6}$ часть размеров наделов в Венгрии помещики Трансильвании потребовали значительно больше, чем по принятой в Венгрии барщине, которая составляла 1 день тяглогового или 2 дня ручного труда в неделю. Новое предложение, внесенное губернатором Банфи, существенно уже не изменило основных принципов сословного проекта.

Проект должен был бы обсуждаться государственным собранием 1794—1795 годов, однако против этого со стороны императорского двора было оказано сопротивление (в результате аргументов советника придворной канцелярии по делам Трансильвании Розенфельда). И хотя это препятствие было преодолено, государственное собрание все-таки не поставило обсуждение этого вопроса на повестку дня. Проектом занимались правительственные органы (поскольку в период между 1795 и 1810 годами в Трансильвании не было государственное собрание, которое могло бы заняться работами комиссий). Вначале (после многолетней волокиты) весной 1802 года Губерния заявила о своей позиции: что касалось размеров повинностей крепостных крестьян, не было замечаний по существу, но с другой стороны, предлагалось умеренное повышение размеров наделов (пахотной земли на $\frac{1}{2}$ —1 $\frac{1}{2}$ хольда, а в некоторых местах, более богатых землей — на 4 хольда). Весной 1803 года Придворная Канцелярия по делам Трансильвании высказала свою позицию по этой работе. По наиболее существенным вопросам она соответствовала позициям Губернии.

Проект был поставлен на повестку дня государственного собрания 1810—1811 годов; он был пересмотрен специальной комиссией государственного собрания, которая определила большие, чем в проекте и меньшие, чем по предложению Губернии размеры наделов крепостных крестьян. Однако обсуждение проекта по существу не было возможным в напряженной атмосфере, последовавшей после девальвации 1811 года.

Автор статьи устанавливает, что поместье дворянства Трансильвании в период между 1791—1811 годами оказалось крайне консервативным по этому наиболее важному вопросу политической жизни; в этой области мы напрасно ищем параллель возникших в этот же период в Трансильвании важных программ и документов по модернизации дворянства, завоеванию национальной независимости и развитию национальной культуры-

ZS. TRÓCSÁNYI

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DU RÈGLEMENT DES REDEVANCES SERVILES EN TRANSYLVANIE

(Les travaux de la commission régulière déléguée par la diète de 1790/91
pour l'exécution du règlement)

Resumé

La présente étude décrit l'une des étapes de ces tentatives qui visaient à régler les redevances serviles en Transylvanie, c'est à dire *le premier essai entrepris sous ce rapport par la noblesse terrienne de Transylvanie*. La diète de 1790/91 confia à des commissions régulières la mission de tirer au clair les problèmes ne pouvant être traités à la diète qu'à condition d'être discutés d'avance. Tel fut entre autres la question du règlement des redevances serviles. Ce fut en 1793 que la commission venait de jeter les fondements de ses travaux; elle précisa (en rapport avec la catégorisation des localités) l'étendue de la tenure servile en 4—10 arpents cadastraux de labours et en 1 $\frac{1}{2}$ à 3 arpents cadastraux d'herbage; quant aux corvées dues par les serfs elle les définit en deux jours de charriage et en trois jours de corvées à bras, prestation à acquitter par semaine.

Fondé sur ces principes et sur les remarques du gouverneur de Transylvanie, György Bánffy, trouvant trop modeste l'étendue de la tenure serve, Imre Pelei, noble moyen de la Transylvanie du Nord élabora en 1793—94 le rapport servant de base audit règlement discuté par la commission en 1794—95. L'élaboration définitive précisa l'étendue de la tenure entière en 1 1/2 à 6 arpents cadastraux pour les labours et en 1 1/2 à 3 1/2 arpents cadastraux pour les herbages; quant aux prestations en corvée des serfs elle se tenait à la décision née en 1793 tout en fixant les redevances des colons en 25 à 35 jours corvéables par an; l'élaboration ne manqua pas de régler par le détail les autres redevances serviles. Envisagé dans son ensemble le projet de règlement s'affirma beaucoup plus parcimonieux que celui exécuté en Hongrie: pour les 1/4e et 1/5e de la tenure entière la corvée à acquitter en Transylvanie fut beaucoup plus élevée qu'en Hongrie où cette prestation se limita à un jour de charriage ou à deux jours de corvée à bras dus par semaine. Comparée aux principes fondamentaux du projet présenté par les Ordres la nouvelle prise de position du gouverneur Bánffy n'en marque aucune divergence essentielle.

Le projet devait être inscrit à l'ordre du jour de la diète convoqué pour 1794—95; cependant, sous l'effet des arguments de Rosenfeld, conseiller de la chancellerie de la Cour de Transylvanie, une résistance s'y fit prévaloir de la part de la Cour; cette résistance vaincue la diète se refusa quand même à insérer l'affaire dans son programme. Dans la suite c'étaient les autorités gouvernementales qui se mirent à étudier le projet, vu qu'entre 1795 et 1810 les diètes de Transylvanie ne s'étaient pas occupées de l'examen des travaux effectués par les commissions. Sollicité pendant plusieurs années le Gubernium fut le premier à préciser au printemps de 1802 sa prise de position: quant à la mesure de la corvée il ne fit aucune remarque de fond, mais n'omit pas de suggérer une augmentation modeste de la tenure (1/2, 1 1/2 arpents cadastraux, au cas des régions plus riche en terre l'augmentation proposée fut de 4 arpents cadastraux). Ce fut au début de 1803 que la chancellerie de la Cour de Transylvanie se déclara, elle aussi, sur les travaux tout en manifestant quant à l'essence du problème un plein accord avec le Gubernium.

La diète de 1810/11 mit enfin à l'ordre du jour la discussion du projet. La révision en fut exécutée par une commission diétale qui fixa l'étendue de la tenure servile suggérant un accroissement par rapport au projet original et une diminution en comparaison de celui prévu par le Gubernium. Cependant en raison d'une atmosphère tendue développée à la suite de la dévaluation de 1811 on n'en vint pas à une discussion à fond.

Pour terminer l'auteur de l'étude constate que la noblesse terrienne de Transylvanie s'affirma être entre 1791 et 1811 fort conservatrice à juger ce problème crucial de la vie politique; nous avons beau chercher les parallélismes des phénomènes se présentant à cette époque, tels que la progression de la noblesse, l'indépendance nationale, le développement de la culture nationale, etc.